

Skadeståndslagen och principalansvaret – reglering av en ansvarsrelation*

MIA CARLSSON

1. Skadeståndslagen – en viril 50-åring

1.1 Inledning

Principalansvaret utvecklades i praxis redan under 1800-talet, men lagreglerades först genom införandet av skadeståndslagen (1972:207), SkL. Liksom skadeståndslagen fyller principalansvaret i sin nuvarande form alltså 50 år i år. Det var också det ansvarsområde som ägnades störst uppmärksamhet i förarbetena till lagen och regleringen är på många sätt präglad av de tankar som låg till grund för skadeståndsreformen.

Nedan kommer grunderna för principalansvaret och den relation som utlöser sådant ansvar att diskuteras, men inledningsvis ska fokus riktas mot festföremålet för denna skrift – vår skadeståndslag.

1.2 Funktionell ramlag

Skadeståndslagen pekas ofta ut som en *ramlag*.¹ Det hänger samman med att skadeståndsrätten har en vid tillämpning och en öppen struktur med flera värderande inslag. Skadorna relaterar till allehanda olika risker och skadeståndsansvaret anger hur riskerna ska fördelas när skada inträffar.² Reglernas förhållandevis öppna karaktär gör dem svårtillämpade i så måtto att det kan vara vanskligt att förutse när ansvar inträder och inte. För att i viss utsträckning råda bot på problemet har det i praxis och doktrin utvecklats systematiska *metoder* och allmänna *principer* för skadeståndsbedömningen. Metoder

* Har tidigare publicerats i Skadeståndslagen 50 år, Iustus Förlag, 2022 s. 47 ff.

¹ Se bl.a. Carlsson, Mia, Författningar, i Bernitz, m.fl., Finna rätt, 15 uppl., 2020 s. 92.

² Se bl.a. Andersson, Håkan, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten, Skadeståndsrättsliga utvecklingslinjer, Bok I, 2013 (*i det följande Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten*) s. 48 ff. Fullt skadestånd ska reparera skadan och sätta den skadade i samma ekonomiska ställning som om skadan inte hade inträffat – *restitution*.

och principer skapar stadga när riskerna skiftar och värderingar över tid förändras.

I egenskap av *privaträttslig sanktion* har skadeståndet betydelse för en mängd rättsförhållanden och en viss kännedom om det skadeståndsrättsliga regelverket är matnyttigt kunskap för i stort sett alla jurister. Grundprinciperna för skadeståndsansvaret återfinns dessutom inom olika rättsordningar runt om i världen och kan historiskt spåras tillbaka till romersk rätt.³ Skadeståndsrätten är på många sätt ett klassiskt rättsområde.⁴

Skadeståndslagens öppna utformning är inte enbart av ondo. Regelverket är applicerbart på olika risker, skador och relationer och backas upp av de allmänna skadeståndsrättsliga principerna. Principerna kompletterar och fyller ”luckorna” i lagen.⁵ Det bidrar till en inneboende dynamik. Domstolarna har getts stort utrymme att konkretisera regelverket och *rättspraxis* har väsentlig betydelse för utvecklingen av skadeståndsrätten.⁶ Lagens generella och breda tillämpning gör att det finns många såväl stora som små frågor för domstolarna att hugga in på. Man kan årligen räkna med nya och intressanta prejudikat från högsta instans. Genom praxis formas skadeståndsrätten efter tidens strömningar och utfordringar.

Även *doktrin* får en särskild betydelse på ett område som skadeståndsrättens, inte minst med avseende på systematik och metodutveckling.⁷ Skadeståndsrätten är också ett ämne som kontinuerligt kommit att beforskas ganska flitigt; det råder på så sätt en växelvis samverkan mellan teori och praktik.⁸ Trots detta har de mycket omfattande *lagmotiven* till skadeståndslagen

³ Culparegeln har sitt ursprung i den s.k. Lex Aquilia från 200-talet f. Kr.

⁴ Längre tillbaka i tiden studerades skadeståndsrätten som en del av allmän rättslära.

⁵ Principerna tillämpas utan särskild hänvisning, se prop. 1972:5, Förslag till skadeståndslag m.m. s. 448 ff., 623 och 648 samt Bengtsson, Bertil, och Strömbäck, Erland, Skadeståndslagen. En kommentar, 7 uppl., 2021 (*i det följande Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen*) 1:1.1 och 1:1.4.

⁶ Se även Hellner, Jan, och Radetzki, Marcus, Skadeståndsrätt, 11 uppl., 2021 (*i det följande Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt*) 1.2 och 1.4.

⁷ Att i doktrin beakta rättspraxis är en självklarhet, men omvänt förekommer i skadeståndspraxis även flitiga referenser till den rättsliga litteraturen. Det är heller ingen tillfällighet att några av våra genom seklet mest framstående rättsvetenskapare intresserat sig för just skadeståndsrätt.

⁸ Som belysande exempel på detta samspel, se bl.a. Andersson, Håkan, Skadeståndsrättsliga utvecklingslinjer, Bok I–III, 2013–2017; om den metodologiska ansatsen, se särskilt Ansvarsproblem i skadeståndsrätten, Bok I s. 29 ff. Kleineman talar om abstrakt teoribildning och praktisk tvistelösning som rättsdogmatikens ytterlighetspunkter, Kleineman, Jan, Ren förmögenhetsskada. Särskilt vid vilseledande av annan än kontraktspart, 1987 (*i det följande Kleineman, Ren förmögenhetsskada*) s. 3.

fortsatt relativt stor betydelse, även om samhällsutvecklingen i flera avseenden sprungit om dem. En bidragande orsak är att stora delar av motiven behandlar principiella överväganden och allmänna ändamål, där de konkreta tolkningsfrågorna och gränsdragningen medvetet och uttryckligen lämnats till rättspraxis. Skadeståndsrätten motiveras ytterst av vissa grundläggande ändamål eller funktioner kring skador och riskhantering. Det rättsliga utfallet kan i olika grad kopplas till betydelsen av sådana funktioner som reparation, prevention och riskspridning.

Att lagen i stora delar är en ramlag hindrar inte att vissa av lagens regler är mer precisa.⁹ Exakt vad som bör lagregleras och inte och hur den skadeståndsrättsliga systematiken bäst formas i lag och praxis kan alltid diskuteras. Lagens upphovsmän synes ha balanserat väl mellan *konkreta regler* och *generella principer*. Lagstiftaren har också vårdat lagen. Det allmännas ansvar har utvecklats och nyheter som exempelvis rättighetsansvaret har tillkommit längs vägen.¹⁰ Vid sidan om personskadorna har kränkingsersättningen förstärkts och anhörigersättning införts.¹¹ Med sina 50 år på nacken är lagen fortsatt funktionell och några omvälvande förändringar är inte i sikte.

Ansvar för rent ekonomiska skador har kritiserats för att vara njugett. Lagstiftaren har här nöjt sig med att reglera det mest självklara – ren förmögenhetsskada som följd av brottslig handling – och lämnat övrigt till rättstillämpningen.¹² En alternativ lagreglering är svårdefinierad och har inte utkristalliserats,

⁹ Som exempel kan nämnas regeln att vårdnadshavares solidariska ansvar för skada i följd av barns brottsliga handlingar är preciserat till en femtedels prisbasbelopp, 3 kap. 5 § SkL.

¹⁰ Se 3 kap. 4 § SkL samt SOU 2020:44, Grundlagsskadestånd – ett rättighetsskydd för enskilda, prop. 2021/22:229, Grundlagsskadestånd – ett rättighetsskydd för enskilda, SOU 2010:87, Skadestånd och Europakonventionen, och prop. 2017/18:7, Skadestånd och Europakonventionen.

¹¹ De nuvarande personskadereglerna fanns inte på plats från start, men infördes genom en reform 1975 (dvs. tre år efter att skadeståndslagen sjösattes), med några senare ändringar, se SOU 1973:51, Skadestånd V. Skadestånd vid personskada och prop. 1975:12, Ändring i skadeståndslagen. Regleringen av skadestånd i form av kränkingsersättning och anhörigersättning har utvecklats och nyligen ånyo reformerats, se SOU 2021:64, Ersättning till brottsoffer och prop. 2021/22:198, Stärkt rätt till skadestånd för brottsoffer.

¹² Den som vållar ren förmögenhetsskada genom brott ska ersätta skadan, 2 kap. 2 § SkL. Ofta talas om en *spärregel*, se bl.a. Kleineman, Ren förmögenhetsskada s. 83, 117 ff. och 201 ff. Lagen ska dock inte, särskilt i egenskap av ramlag, tolkas motsatsvis; dvs. skadestånd kan i vissa fall utges även om det inte är fråga om brottslig handling, se a.a. s. 126 ff. och 571 ff. samt vidare s. 131 ff. och 201 ff. En titt i den blå lagboken, med anknytande hänvisningar till rättspraxis, ger vid handen att domstolarna varit aktiva på området. Se även Kleineman, Jan, Ren förmögenhetsskada vid brott – det ”klara” ansvarsområdet?, JT 1989–90 s. 650.

men kan möjligen konstrueras i framtiden (om än på generell nivå).¹³ Medan person- och sakskadorna följer en mer traditionell skadeståndsrättslig bana, erbjuder inte sällan de rena förmögenhetsskadorna särskilda överväganden och hänsyn – ofta med koppling till avtalsförhållanden.¹⁴ De skadeståndsrättsliga grundfunktionerna får skilda betydelser för olika skador och områden, vilket visar sig när gränserna för ansvaret dras upp.

Lagen är också en ramlag i så måtto att den gäller om inte annat är ”särskilt föreskrivet eller föranledes av avtal eller i övrigt följer av regler om skadestånd i avtalsförhållanden”, 1 kap. 1 § skadeståndslagen. De allmänna utomobligatoriska skadestandsreglerna har med andra ord generell tillämpning – de ligger så att säga ”i botten”.¹⁵ På en rad områden finns *speciallagstiftning* där inte sällan ett ansvar oberoende av vållande, s.k. *strikt ansvar*, i någon form gäller. Ibland kan det vara svårt att veta om sådana regler är alternativa eller exklusiva i förhållande till skadeståndslagen och saken varierar beroende på lag eller regel.¹⁶ Skadestånd för skador som inträffar i *avtalsförhållanden* påverkas av avtalets utformning och av de hänsyn som gör sig gällande inom avtalsrätten, särskilt såvitt rör rent ekonomiska skador. De ansvarsregler som gäller utomobligatoriskt är inte alltid motiverade i avtalsförhållanden även om grundkrav som adekvat kausalitet består.¹⁷

Skadeståndsrätten hänger också tätt samman med försäkringar av olika slag. Exempelvis är de s.k. no fault-systemen kopplade till obligatoriska försäkringar varigenom skadekostnaderna slås ut på ett större kollektiv. Skadeståndsansvaret täcks som regel av någon form av *ansvarsförsäkring*, i varje fall

¹³ Det huvudsakliga skälet till den återhållsamma inställningen till skadestånd med anledning av ren förmögenhetsskada är att ansvaret riskerar att bli omfattande och svårberäknat, jfr det s.k. flodvågsargumentet. Begränsningen gäller inte i kontraktsförhållanden, eftersom skaderiskerna som regel är mer förutsebara och parterna rent allmänt förväntas agera aktsamt mot varandra. Här gäller istället ett culpaansvar, se bl.a. Bengtsson, Skadestånd i kontraktsförhållanden; allmänt, i Bengtsson, Bertil, Ullman, Harald, och Unger, Sven, Allehanda om skadestånd i kontraktsförhållanden, 3 uppl., 2019 (*i det följande Bengtsson, Skadestånd i kontraktsförhållanden; allmänt*) 1.3.

¹⁴ Se bl.a. Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 1.1–2, 3.2, 3.2.5 och 4.3 och Kleineman, Ren förmögenhetsskada s. 1 ff., 7, 117 ff. och 571 f. samt vidare s. 19 f. och 83 ff.

¹⁵ Nordenson, Ulf K., Lagmotiv och lagtillämpning, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993 s. 385 f. Se även prop. 1972:5 s. 157 f., 236 f. och 449.

¹⁶ Se Johansson, Svante O., Alternativa eller exklusiva skadestandsregler, i denna skrift. Om konkurrerande ansvarsgrunder, se bl.a. Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 4.4. Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 1:1.2.

¹⁷ Se bl.a. Bengtsson, Skadestånd i kontraktsförhållanden; allmänt 1.1–1.2 och Bengtsson, Bertil, Allmänna principer om kontraktsansvar, i Festskrift till Lars Gorton, 2007 s. 17 ff.

vad beträffar person- och sakskador, vilket får betydelse för ansvarets omfattning och möjligheterna till ersättning.¹⁸

Sammanfattningsvis är skadeståndslagen funktionsanpassad och i god form för sin ålder, mottaglig för nya impulser i samhällsutvecklingen – en rättslig transformering.

2. Principalansvarets utveckling

2.1 Ett utvidgat och generellt principalansvar

2.1.1 Ansvar för annans vållande

När skadeståndslagen äntligen såg dagens ljus 1972 var delar av lagen en *kodifiering* av det rättsläge som sedan lång tid tillämpades i praxis, men lagen innehöll även en rad nyheter.¹⁹ Till nyheterna hörde det obegränsade principalansvaret för *annans vållande* av skada, 3 kap. 1 § skadeståndslagen.²⁰ Innan skadeståndslagens tillkomst ansvarade arbetsgivaren med stöd av culparegeln för skador relaterade till verksamheten. Med arbetsgivaren *identifierades* också vissa personer inom den aktuella verksamheten.

Sett till såväl andelen berörda som de risker som involveras är principalansvaret ett stort och viktigt rättsområde. Det pekades också tidigt ut som en central fråga för det skadeståndsrättsliga reformarbetet och föranledde en egen utredning, Skadestånd II.²¹ Ansvarsfrågorna ägnades därefter omfattande uppmärksamhet i den senare propositionen.²² När skadeståndslagen nu fyller 50 år är det på sin plats att belysa principalansvaret och dess utveckling. I en festskrift som denna finns det endast utrymme för vissa huvuddrag. Här uppmärksammas principalansvarets allmänna funktion och den rättsliga

¹⁸ Se bl.a. Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 1.1–2, 1.5 och 2.3.2.

¹⁹ 1826-års civillag kom aldrig att realiserats och för skadeståndsrätten dröjde det alltså ända fram till 1972 innan en allmän lag kom till stånd. På skilda områden fanns, då liksom nu, specialregler om ersättning av olika slag och i tillägg tillämpades 6 kapitlet i den dåvarande strafflagen analogt på vissa skador.

²⁰ Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.1.

²¹ SOU 1964:31, Arbetsgivares och arbetstagaransvar m.m. I kommittén ingick bl.a. Jan Hellner och Gösta Walin. Sekreterare var Ulf K. Nordenson. Nordenson medverkade även i det arbete som senare ledde fram till prop. 1972:5 med förslag till skadeståndslag, liksom andra välkända namn som Bertil Bengtsson, Erland Conradi och Erland Strömbäck, se vidare Strömbäck, Erland, Skadeståndslagens födelse, i Bertil Bengtsson 90 år, 2016 s. 535.

²² Det framgår redan av en snabb titt i innehållsförteckningen till propositionen att arbetsgivar- och arbetstagaransvaret är det enskilda tema som ägnas störst uppmärksamhet, se prop. 1972:5, främst s. 180 ff., 388 ff. och 467 ff.

kontext som ansvaret verkar inom. Särskilt fokus riktas mot den *ansvarsrelation* som ligger till grund för principalansvaret.²³

Skadeståndslagens karaktär av *ramlag* framträder även i principalansvaret, med de utmärkande drag som inledningsvis målats upp. Ansvaret omfattar skadeståndsrättens fyra grundskador – personskada, sakskada, ren förmögenhetsskada och kränkning, liksom även den nyligen införda särskilda anhörigersättningen.²⁴ De rättsliga frågeställningar som omgärdar dessa skador dyker på så sätt upp även inom principalansvaret. I tillägg har principalansvaret sina egna ansvarsattribut.

2.1.2 Den historiska utvecklingen

Industrialismen innebar under 1800-talet omvälvande samhällsförändringar och medförde helt nya skaderisker. Industrialiseringen reste krav på *sociala reformer* till skydd för arbetarna och deras familjer, men utvecklingen kom även att påverka framväxten av den moderna skadeståndsrätten.²⁵ I spåren av det affärsliv som följde fick culparegeln fäste i rättsordningar runt om i Europa, så även i Sverige.²⁶ Regeln upplevdes som funktionell i jämförelse med äldre tiders kasuistiska lagar och botsystem och mer i linje med tidens liberala strömningar.²⁷

²³ Det begränsade ”principalansvar” som vårdnadshavare har när ett barn orsakar skada genom brottslig handling, 3 kap. 5 § SkL, har ett helt annat syfte än det traditionella principalansvaret. Se Ds 2009:42 och prop. 2009/10:142, Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare. Vårdnadshavarens ansvar har främst tillkommit av preventiva skäl, medan reparationen står i förgrunden för det traditionella principalansvaret. Vårdnadshavarens ansvar för barns skadehandlingar kommer inte att diskuteras i det här sammanhanget.

²⁴ Jfr 2 kap. 3 a § SkL. Paragrafen omfattar situationer där någon uppsåtligt eller av grov oaktsamhet genom brott orsakar någon annans död. I vilken utsträckning lagstiftaren tänkt att dessa situationer omfattas av principalansvar framstår oklart.

²⁵ Arbetskadestycket utvecklades i Sverige relativt sent jämfört med flera andra länder i Europa, men 1916 kom lagen (1916:235) om försäkring för olycksfall i arbetet – en modern lag för sin tid. Full ersättning för skadorna var det dock långt ifrån tal om. Se bl.a. Carlsson, Mia, Arbetskada – samspelet mellan skadestånd och andra ersättningsordningar, 2008 (*i det följande Carlsson, Arbetskada*) s. 60 ff., Edebalk, Per Gunnar, Arbetsgivarna och arbetskadeförsäkringen – En historik, Arbetsmarknad & Arbetsliv, nr 3–4/2016 s. 83 ff., Thorén, Kjell, Arbetskadeförsäkringen – en historia om sambandet mellan arbete och sjukdom, Arbete och hälsa nr 2010;44(1).

²⁶ Culpakravet förekom förvisso redan under 1600- och 1700-talet i olika rättsregler, men fick under 1800-talet en mer allmän utbredning som skadeståndsrättslig norm.

²⁷ Utvecklingen hängde också samman med reformeringen av straffrätten. Se även Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 1.3–4.

Som delar av samma arbets- och företagsliv är utvecklingen av det skadeståndsrättsliga principalansvaret och det socialrättsliga arbetsskadeskyddet nära sammanlänkade. Skador kan uppkomma *inom en verksamhet*, inte minst i form av arbetsskador, men kan även drabba *utomstående tredje man* eller någon i *kontraktsförhållande* till verksamheten. I äldre skadeståndspraxis kom de olika situationerna att behandlas på något skilda sätt. Fortsatt finns vissa sådana skillnader i den utsträckning som kontraktsrättsliga regler påverkar rätten till skadestånd.²⁸

Redan under slutet av 1800-talet utvecklades i rättspraxis allmänna grundsatser om principalansvar. Skaderisker förenade med företagets drift ansågs att arbetsgivaren borde stå för. Arbetsgivaren skulle inte gå fri från ansvar genom att delegera företags- eller arbetsledande uppgifter till någon annan person som därefter vållade skada, dvs. om arbetsgivaren hade varit ansvarig om han själv utfört skadehandlingen. Som en följd svarade arbetsgivaren för skador som *drifts- eller arbetsledningen* vållade i tjänsten – en form av aktiv identifikation.²⁹ Arbetsgivaren ansågs enligt samma princip även svara för skada som vållats av en arbetstagare, som utan att tillhöra drifts- eller arbetsledningen, anförtrots en *i riskhänseende särskilt ansvarsfull uppgift*.³⁰ Detta gällde oavsett om arbetsgivaren var en fysisk eller juridisk person. Det spelade heller inte någon roll om den skadade var tredje man eller själv anställd hos arbetsgivaren – ansvaret gällde så att säga både utåt och inåt.³¹

Däremot omfattade principalansvaret inte arbetare i lägre ställning. Om en arbetare skadades i arbetet genom vållande av en arbetskamrat, var arbetsgivaren som regel inte skadeståndsskyldig – tjänsteavtalet inverkade inte på

²⁸ Se nedan 3.3.2.

²⁹ Dvs. identifikation på skadevällarsidan, se Askeland, Bjarde, Erstatningsrättslig identifikasjon, 2002 s. 19. Se bl.a. SOU 1964:31 s. 22 och 32 f., prop. 1972:5 s. 24, 76, 87, 212 och 219, NJA 1967 s. 164 och Karlgren, Hjalmar, Skadeståndsrätt, 5 uppl., 1972 (*i det följande Karlgren, Skadeståndsrätt*) s. 119 ff. Jfr Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.2. Verkmästare och personer i förmansställning kunde räknas hit, men inte arbetsledare i lägre ställning som t.ex. lagbasar, a. prop. s. 181.

³⁰ Se bl.a. SOU 1964:31 s. 22 och 32 f., prop. 1972:5 s. 24, 76 och 212, Bengtsson, Bertil, Om ansvarsförsäkring i kontraktsförhållanden, I. Den skadeståndsrättsliga bakgrunden, 1960 (*i det följande Bengtsson, Om ansvarsförsäkring i kontraktsförhållanden*) s. 241 f. och Karlgren, Skadeståndsrätt s. 120 f. Det kunde röra sig om arbetare som ansvarade för en särskilt farlig maskin eller som haft ansvar för vissa ur säkerhetssynpunkt ansvarsfulla uppgifter, a. prop. s. 181 och 183 och Karlgren, a.a. s. 121.

³¹ Prop. 1972:5 s. 212.

ansvaret.³² Gränsdragningen mellan de som tillhörde ansvarskategorierna för principalansvaret och de som inte gjorde det vållade naturligt problem i praxis, inte minst mot bakgrund av att arbetslivet generellt blev mer tekniskt avancerat och riskfyllt och ansvaret därmed successivt utvidgat.³³

I *avtalsförhållanden* gällde i princip ett ”oinskränkt” principalansvar.³⁴ En kontraktspart svarade för skada som någon av hans eller hennes anställda eller andra medhjälpare vållade den andra parten genom försummelse i samband med avtalets fullgörande.³⁵ Gränsen mellan inom- och utomobligatoriska förhållanden var dock flytande. I viss utsträckning kunde ett obegränsat principalansvar tillämpas i avtalsliknande situationer, i motiven omnämnda som s.k. kvasikontraktuella.³⁶

I uppdragsförhållanden ansvarade uppdragsgivaren som regel inte för vållande av andra uppdragstagare, s.k. *självständiga medhjälpare*, gentemot *tredje man*; gränsen mellan uppdragstagare och arbetstagare eller s.k. beroende uppdragstagare var dock inte klar.³⁷ Vid bestämmande av vem som utgjorde självständig medhjälpare var uppdragsgivarens möjligheter att utöva arbetsledning och att kontrollera arbetet av vikt, liksom vem som anställt och avlönat medhjälparens biträden och vem som stått för arbetsmaterial etc. I vissa situationer kunde alltså arbetsgivaren bli ansvarig även för en självständig medhjälpare och dennes manskap. Om uppdragsgivaren själv varit försumlig, t.ex. genom bristande tillsyn eller övervakning, så aktualiserades som regel inte principalansvaret; uppdragsgivaren blev istället ansvarig för

³² Se bl.a. SOU 1964:31 s. 22 och 33, prop. 1972:5 s. 180, 182 ff. och 388 ff., NJA 1970 s. 146, Bengtsson, Om ansvarsförsäkring i kontraktsförhållanden s. 225 f., 231 och 240 ff., Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 1.4 och 9.1.2 och Karlgren, Skadeståndsrätt s. 129 f.

³³ Principerna för organ- och principalansvar hade med stöd av praxis formulerats av Nils Alexanderson, Ett par skadeståndsproblem i svensk rättsskipning, Nordiska juriststämman 1926 s. 18 ff. och efter det betraktats som vedertagna. Se även Alexanderson, Nils, Strödda anteckningar om skadeståndsansvar, JFT 1944 s. 93 ff.

³⁴ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 180 och 183 f.

³⁵ Med oinskränkt eller obegränsat ansvar avsågs alltså denna vidare krets av personer. Se SOU 1964:31 s. 22 och prop. 1972:5 s. 211. Se även Bengtsson, Om ansvarsförsäkring i kontraktsförhållanden s. 190 f., 199 ff., 204 ff., 231 ff. och 240 ff.

³⁶ SOU 1964:31 s. 22 och 33 och prop. 1972:5 s. 212. Så kunde även vara fallet vid åsidosättande av en avtalsrättslig biförpliktelse, dvs. en förpliktelse som följer av avtalets natur, utan att det finns ett uttryckligt åtagande, a. prop.; enligt departementschefen ett tydligt tecken på att gränsdragningen var verklighetsfrämmande, a. prop. s. 216. Se Bengtsson, Om ansvarsförsäkring i kontraktsförhållanden bl.a. s. 240 ff.

³⁷ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 181 och 216.

egen culpa (för juridiska personer gällde s.k. organansvar).³⁸ Gränsen mellan ett utsträckt tillsynsansvar för uppdragsgivare och ett utvidgat principalansvar framstod vag.³⁹ En arbetsgivare ansågs inte heller ansvarig mot de egna arbetstagarna för skador som tillfogats dem genom vållande av en självständig medhjälpare.⁴⁰

Principerna för principalansvaret gällde även för *det allmänna i enskild verksamhet*, dvs. sådan som kan betecknas som faktisk verksamhet, eller ifråga om arbetsuppgifter som kunnat förekomma i privat verksamhet.⁴¹ Här gjordes alltså skillnad gentemot myndighetsutövning av olika slag.⁴²

I många andra länder gällde ett oinskränkt principalansvar för arbetsgivaren, dvs. denne svarade för vållande av *samtliga* arbetstagare, oavsett ställning. Endast i avtalsförhållanden gällde detsamma för svenskt vidkommande. Det svenska förhållningssättet var med andra ord mer restriktivt och samtidigt ofta oklart avseende vilka som omfattades av ansvaret.⁴³ Rättstillämpningen riskerade att bli godtycklig och det fanns på så sätt ett *reformbehov* mot en mer betryggande ordning.⁴⁴ Att uppnå nordisk rättslikhet framfördes dessutom som ett argument i sig;⁴⁵ ett argument som rent allmänt fått förnyad kraft i våra dagar.⁴⁶

Principalansvaret hindrade inte att den skadade kunde vända sig direkt mot den skadevållande och begära ersättning av honom eller henne personligen. Normalt var dock arbetsgivaren – då liksom nu – den ekonomiskt starkare och därmed den med bäst förutsättningar att betala skadeståndet, personligen eller via ansvarsförsäkring. Under 1950-talet infördes också en ordning enligt vilken arbetstagares personliga skadeståndsansvar mot utom-

³⁸ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 182 och 238.

³⁹ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 182, 188 och 219.

⁴⁰ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 183 och 235 ff.

⁴¹ Se bl.a. SOU 1964:31 s. 54 ff. och 67 f., prop. 1972:5 s. 24 och 77 och NJA 1969 s. 151. Det allmännas ansvar har sedan dess genomgripande förändrats, se 3 kap. 2–4 §§ SkL.

⁴² I tillägg fanns ett strikt ansvar för vissa särskilda arbets- eller uppdragsgivare, som t.ex. redare. Sådant ansvar, som i vissa fall fortsatt består, kommer inte att beröras i det följande.

⁴³ T.ex. gällde i Danmark, Norge och Island ett oinskränkt principalansvar, se bl.a. SOU 1964:31 s. 20, 22 f., 33 och bilaga 2–3, prop. 1972:5 s. 111 och 188 samt vidare s. 212 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.1.2.

⁴⁴ SOU 1964:31 s. 33 och prop. 1972:5 s. 185, 212 och 216.

⁴⁵ SOU 1964:31 s. 16 ff. och 37 och prop. 1972:5 s. 213 f. och 216.

⁴⁶ I en alltmer internationellt präglad och stundom osäker värld ökar intresset för och betydelsen av vår nordiska rättsgemenskap.

stående automatiskt omfattades av arbetsgivarens ansvarsförsäkring.⁴⁷ Det innebar i de allra flesta fall att arbetstagaren var fredad från att personligen drabbas av skadeståndsansvar mot tredje man vid vållande i tjänsten. I praktiken regressade försäkringsbolaget endast när arbetstagaren vållat skada uppsåtligen eller i berusat tillstånd.⁴⁸ Eftersom statlig verksamhet inte omfattades av försäkring, åtnjöt statligt anställda inte motsvarande skydd, vilket ansågs stötande. Detsamma gällde i verksamheter där arbetsgivaren underlåtit att teckna försäkring.⁴⁹

Culparegeln och dess krav på vårdslöshet upplevdes ofta som en komplikation avseende personskador i verksamheten (arbetsskador), eftersom möjligheterna till ersättning ansågs slumpartad och orättvis. Mot bakgrund av skyddsintresset för sådana skador kom arbetsgivarens ansvar att vidgas och med tiden talades om en rent fiktiv bedömning, i vissa fall gränsande mot strikt ansvar.⁵⁰ Skadornas stora antal var dessutom en belastning för rättssystemet och ofta kunde det gå lång tid innan den skadade fick rätt till skadestånd.⁵¹ Det fanns på så sätt ett starkt intresse av att utveckla andra och tryggare ersättningsordningar.⁵²

Inför skadeståndslagens tillkomst diskuterades behovet av ett *objektivt ansvar* för arbetsgivare att ersätta arbetsskador. Tanken på att införa en sådan regel i lagen avvisades dock med hänvisning till att saken borde lösas genom ett utvidgat försäkringssystem.⁵³ Så kom också att ske. Grunddragen i det nuvarande arbetsskadesystemet tillkom i mitten av 1970-talet. Dels i och med *Trygghetsförsäkring vid arbetsskada* från 1974, som bygger på en avtalsrättslig lösning mellan arbetsmarknadens centrala parter.⁵⁴ Dels genom

⁴⁷ Från försäkringsskyddet undantogs skador som de anställda vållade varandra i tjänsten i form av olycksfall i arbetet (arbetsskador), såvida inte även arbetsgivaren själv var ansvarig. Se SOU 1964:31 s. 27 f.

⁴⁸ Se bl.a. SOU 1964:31 s. 27 ff., 34 ff. och 63 f. och prop. 1972:5 s. 81 och 389.

⁴⁹ Se SOU 1964:31 s. 36.

⁵⁰ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 21 och 197 f.

⁵¹ Ett dystert exempel är de yrkeschaufförer som under andra världskriget drabbades av gasförgiftning. De efterföljande processerna avslutades i många fall inte förrän på 1960-talet av de efterlevande, när flertalet drabbade redan hade avlidit.

⁵² Se bl.a. Carlsson, *Arbetsskada* s. 52 ff., 60 ff. och 65 ff.

⁵³ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 103 och 213 f. Flera av remissinstanserna lyfte också frågan om ett objektivt, dvs. strikt, skadeståndsansvar för arbetsgivare, se a. prop. s. 197 f.

⁵⁴ Trygghetsförsäkringarna bygger på *kollektivavtalsuppgörelser* mellan de centrala parterna på arbetsmarknaden och omfattar Trygghetsförsäkring vid arbetsskada, TFA (för privatanställda) och TFA-KL (för anställda inom kommuner och regioner) samt motsvarande personskadeavtal, PSA (för statlig sektor). Om trygghetsförsäkringens tillkomst, se särskilt Nilsson, Edvard, Nordenson, Ulf K., Oldertz, Carl, och Strömbäck, Erland, *Personskade-*

lagen (1976:380) om arbetsskadeförsäkring, som till sitt innehåll numera har införlivats i *socialförsäkringsbalken*, SFB.⁵⁵ Genom trygghetsförsäkringen fördes arbetsgivarens skadeståndsansvar för personskador i arbetet över till en separat försäkring.⁵⁶ Som regel utges ersättning oavsett vållande. Enligt kollektivavtalsuppgrörelsen får arbetstagare inte heller föra skadeståndstalan mot arbetsgivare eller andra som omfattas av trygghetsförsäkring med anledning av arbetsskada; arbetsskadorna *kanaliseras* på så sätt till försäkringen.⁵⁷

2.1.3 Lagreglerade skadefall i faktisk och praktisk mening

Inför lagregleringen av principalansvaret låg fokus i diskussionen på ansvarsrelationerna; vilka omfattades av ansvaret och mot vilka gällde det? I motiven diskuterades även vilka skador det lagstadgade principalansvaret skulle omfatta.⁵⁸ Enligt departementschefen var det ställt utom tvivel att principalansvar undantagslöst bör gälla för både *person- och sakskada*.⁵⁹ Personskadorna krävde inte någon större motivering, men en anställd kunde också riskera att orsaka sakskadorna till omfattande belopp, inte minst i förhållande till utomstående.⁶⁰ Däremot föranledde rena förmögenhetsskador och skador av icke-ekonomisk natur (jfr numera kränkningsskada) diskussion.

rättens utveckling – ersättning på grund av individuell skadeståndsrätt eller kollektiv försäkring, NFT 1996 s. 221 ff. samt vidare Carlsson, Arbetsskada bl.a. s. 52 ff., 60 ff. och 65 ff. I samband med utarbetandet av försäkringslösningen fördes samtal med departementet, som gav sitt stöd till förhandlingslösningen.

⁵⁵ Se 38–42 kap. SFB.

⁵⁶ Uppskattningsvis omfattas ca 90 procent av arbetstagarna av TFA, TFA-KL eller PSA. Det spelar inte någon roll om skadan orsakats av den egna arbetsgivaren eller någon annan; försäkringen omfattar (med vissa undantag) alla personskador i arbetet. Villkoren för ersättning skiftar däremot mellan olika skador. Om arbetsskadeskyddets framväxt, se vidare SOU 2017:25, Samlad kunskap – stärkt handläggning s. 41 ff., Edebalk, Per Gunnar, Ståhlberg, Ann-Christine, och Wadensjö, Eskil, Socialförsäkringarna. Ett samhällsperspektiv, 1998, Edebalk, Per Gunnar, Arbetsgivarna och arbetsskadeförsäkringen – en historik, Arbetsmarknad och arbetsliv, nr 3–4/2016 s. 83 ff., Hessmark, Lars-Göran, m.fl., Socialförsäkringsbalken. En kommentar, 38 kap. 1 § (JUNO 2021-12-15) och Thorén, Kjell, Arbetsskadeförsäkringen – en historia om sambandet mellan arbete och sjukdom, Arbete och hälsa nr 2010;44(1).

⁵⁷ Se bl.a. § 35 TFA och AD 1988 nr 137. Se vidare Carlsson, Arbetsskada s. 524 f., 591 f. och 714 ff. samt Källström, Kent, och Malmberg, Jonas, Anställningsförhållandet. Inledning till den individuella arbetsrätten, 6 uppl., 2022 (*i det följande Källström/Malmberg, Anställningsförhållandet*) s. 55.

⁵⁸ Skadebegreppen påverkas inte specifikt av principalansvaret utan följer av rättsutvecklingen generellt inom skadeståndsrätten.

⁵⁹ Prop. 1972:5 s. 223.

⁶⁰ Prop. 1972:5 s. 217.

Enligt Skadeståndskommitténs förslag skulle det lagreglerade principalansvaret endast gälla person- och sakskada. Här ansågs reformbehovet störst och skadorna omfattades dessutom av ansvarsförsäkringsskyddet.⁶¹ Förhållandena var i övrigt mer skiftande. I vad mån regeln skulle tillämpas analogt även på andra skador fick, enligt kommittén, vila på domstolarna att avgöra.⁶² I propositionen menade departementschefen att det lagfästa principalansvaret inte bör avse annan skada än sådan som kan medföra ersättningskyldighet för arbetstagaren⁶³ – en sanning med viss modifikation.⁶⁴ Flertalet av motiven för principalansvaret gjorde sig emellertid lika mycket gällande när en arbetstagare i sin tjänst orsakat *ren förmögenhetsskada* genom brott eller tillfogat någon *psykiskt lidande* genom straffbart angrepp på den personliga integriteten, som vid person- och sakskada. Det fanns med andra ord inte anledning att inskränka principalansvaret för sådana skador;⁶⁵ som framgått omfattar principansvaret därför även ren förmögenhetsskada och kränkningsskada med de preciseringar som allmänt följer av lagen.⁶⁶ Avgränsningen till handlingar i ”tjänsten” förutspåddes i detta sammanhang ha praktisk betydelse.⁶⁷ De gränsdragningsproblem som kan uppkomma vid ansvar för ren förmögenhetsskada är för övrigt inte specifika för principalansvaret; det gäller t.ex. frågan om förhållandet mellan utomobligatoriska och kontraktsrättsliga skadeståndsregler.⁶⁸

Skadeståndslagens principalansvar är formellt tillämpligt såväl på skador utanför verksamheten som på skador i verksamheten – dvs. såväl utåt som inåt; lagen skiljer så som i tidigare praxis inte mellan olika situationer.⁶⁹

⁶¹ En sådan reglering låg också inom ramen för vad som behandlats i utredningen, SOU 1964:31 s. 44 och 79 ff.

⁶² Se SOU 1964:31 s. 44 ff. och 80 f.

⁶³ Principalansvaret skulle alltså vara en direkt spegling av arbetstagarens ansvar; se prop. 1972:5 s. 223.

⁶⁴ Med hänsyn till ett mer objektivet ansvar för fel och försummelse samt till anonym culpa och kumulerad culpa går ansvaret för verksamhetsriskerna enligt 3 kap. 1 § SkL i vissa fall något längre än det personliga ansvaret för arbetstagaren (jfr 2 kap. 1–3 a §§ SkL). Beaktas även jämkningsaspekterna i förhållande till ett personligt ansvar kan ytterligare skillnader uppkomma (jfr 6 kap. 2 § SkL).

⁶⁵ Prop. 1972:5 s. 223 ff. Förutsatt att det skadade intresset åtnjuter skydd av straffstadgandet, a. prop. s. 225.

⁶⁶ Se utformningen av 3 kap. 1 § SkL. Nu omfattas enligt lagtexten även s.k. särskild anhörigersättning; jfr 2 kap. 3 a § SkL.

⁶⁷ Prop. 1972:5 s. 222. Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.9 och NJA 2000 s. 380.

⁶⁸ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 224 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 4.2–4.

⁶⁹ Prop. 1972:5 s. 213.

Utvecklingen på *arbetsskadeområdet* har emellertid kraftigt begränsat principalansvarets betydelse för personskador inom verksamheten. Fokus för principalansvaret är istället de skador som anställda i tjänsten orsakar utomstående. Det kan röra sig om skador som drabbar någon som arbetsgivaren står i kontraktsförhållande till liksom rent utomobligatoriska skador. Effekten är densamma beträffande arbetsgivarens eget ansvar.⁷⁰

För anställda på arbetsplatser där trygghetsförsäkring saknas, är principalansvaret däremot fortsatt av betydelse när en anställd i tjänsten orsakar en arbetskamrat personskada. Så även i händelse av andra skador (sakskada, ren förmögenhetsskada, kränkning och anhörigersättning⁷¹), vilka som regel faller utanför arbetskadeförsäkringen – om än i sig inte lika vanliga. För den händelse en arbetstagare orsakar den egna arbetsgivaren eller en arbetskamrat sakskada omfattas skadan med andra ord av principalansvaret – förutsatt att skadan vållats i tjänsten.⁷²

Av skadeståndslagens allmänna natur (*lex generalis*) följer, enligt motiven, att *speciallagstiftning* (*lex specialis*) med ansvar för vårdslöst orsakande av ren förmögenhetsskada inte nödvändigtvis omfattas av det lagfästa principalansvaret. Departementschefen ansåg det dock ligga nära till hands att även i sådana fall tillämpa principalansvar enligt samma grunder som när en arbetstagares personliga ersättningskyldighet grundas på den allmänna culparegeln.⁷³ Skyddsintressena de inblandade parterna emellan torde också som regel vara desamma.⁷⁴ Om det inte ur speciallagstiftningen eller på grund av särskilda omständigheter kan utläsas eller intolkas skäl mot ett principalansvar eller motsvarande ändamål uppnås även utan principalansvar, framstår det naturligt att lägga ett sådant ansvar på arbetsgivaren även när skadeståndet vilar på speciallagstiftning.⁷⁵ Det finns knappast motiv för att kategoriskt

⁷⁰ Om organansvar, se nedan 1.3.

⁷¹ I den utsträckning som de senare skadorna faller inom principalansvaret.

⁷² Personligt ansvar kan inträda om det finns synnerliga skäl, 4 kap. 1 § SkL.

⁷³ Prop. 1972:5 s. 225. Jfr 1 kap. 1 § SkL och skadeståndslagen som ramlag. Samma problem uppkommer om det i speciallagstiftning föreskrivs ett strikt ansvar för viss skada. Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 4:1.3.

⁷⁴ Se nedan 3.1.1 om motiv och skyddsintressen för principalansvaret.

⁷⁵ Hellner talar om ett särpräglat principalansvar när det i specialreglering uttryckligen anges vem som bär visst ansvar, Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 3.2.4. Om inte annat framgår av speciallagstiftning anses skadeståndslagen kunna tillämpas subsidiärt, vilket bl.a. uppges få betydelse beträffande arbetstagares begränsade skadeståndsansvar, 4 kap. 1 § SkL, a.a. 3.2.3.

avvisa principalansvar vid olika former av specialreglering.⁷⁶ Med hänsyn till lagens utfyllande funktion, se 1 kap. 1 §, blir det kanske snarast fråga om en direkt lagtillämpning och inte en analogi.⁷⁷ Lagregeln om principalansvar följer till sin lydelse i stort sett ansvarsreglerna i 2 kap. skadeståndslagen.⁷⁸ I speciallag förespråkas inte sällan ett strängare ansvar, t.ex. ett strikt ansvar vid personskada eller ett culpaansvar vid ren förmögenhetsskada. Om principalansvar i sådana situationer tillämpas analogt enligt grunderna för lagen eller med stöd av lagens utfyllande funktion har inte någon egentlig betydelse.⁷⁹

Om ett *personligt ansvar* enligt viss lag gäller för en yrkesperson, som t.ex. för revisorer och advokater, anses principalansvar inte givet.⁸⁰ I många fall torde ansvaret också täckas av särskild ansvarsförsäkring för dessa yrkeskategorier, med följd att den skadades reparationsintresse likväl uppfylls.⁸¹ I NJA 2000 s. 639 (Boutredningsmannen) vilade ansvaret på 19 kap. 18 § ärvdabalken, ÄB,⁸² men trots ansvarets personliga karaktär omfattades det av principalansvaret.⁸³ Enligt Högsta domstolen utesluter den reglering av en boutredningsmans ansvar som finns i ärvdabalken inte i och för sig en tillämpning av skadeståndslagens regler om principalansvar.⁸⁴ Att uppdraget är av personlig natur gör det, enligt domstolen, inte unikt. I själva verket är ett stort antal typer av uppdrag inom en advokatverksamhet personliga i den meningen att uppdragen inte kan anses mottagna på advokatbyråns vägnar.

⁷⁶ Jfr NJA 1986 s. 702, där Högsta domstolen uttalar att: ”I och för sig bör regeln om lindrat skadestånd för arbetstagare i 4 kap. 1 § skadeståndslagen kunna analogiskt tillämpas också på en arbetstagares ansvar enligt 54 § upphovsrättslagen”. Med hänsyn till att arbetstagaren var ledamot i bolagets styrelse och ensam firmatecknare saknades emellertid grund att sätta ned skadeståndet (125 kr) med stöd av lagrummet.

⁷⁷ Jfr vidare Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 259 f.

⁷⁸ ”Fel och försummelse” som ansvarsgrund är dock uttryck för ett mer objektivet ansvar än culpa-regeln.

⁷⁹ Man ska som bekant vara försiktig med att tolka lagen motsatsvis; att skadestånd ska utges i en viss situation innebär inte att så inte också kan vara fallet i andra situationer, jfr 2 kap. 2 § SkL. Möjligt är även att betrakta principalansvaret som en *allmän* och generell tillämplig *rättsprincip* (huvudregel) inom skadeståndsrätten. Jfr NJA 2000 s. 639.

⁸⁰ Se Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 4:1.1 med vidare hänvisningar samt 4:1.5.

⁸¹ Se även Kleineman, Jan, Arbetsgivarnas s.k. principalansvar – två nya avgöranden i HD, JT 2000–01 s. 926 f.

⁸² Regeln omfattar skada, vilket i detta sammanhang typiskt sett innebär ren förmögenhetsskada.

⁸³ Boutredningsmannen var advokat och anställd. Jfr NJA 1973 s. 42, som gällde rättsläget innan skadeståndslagen och där utgången blev den motsatta; i det fallet handlade det om en bolagsman. Jfr vidare Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 256 ff.

⁸⁴ Domstolen refererade därefter till motiven: prop. 1972:5 s. 225, 238 och 449.

Uppdragets personliga karaktär hindrade därför inte att det ansågs utfört i tjänsten inom ramen för principalansvaret.⁸⁵

I vilken omfattning som avtalsrättsliga regler eller principer resp. speciella skadeståndsregler ska medföra att de allmänna utomobligatoriska reglerna modifieras eller frångås kan diskuteras. Modifieringar kan göras i olika riktningar, dvs. på sätt att den skadades ställning antingen förstärks eller försvasgas.⁸⁶ Enligt motiven får saken behandlas från fall till fall med beaktande av de *rättspolitiska motiv* som ligger till grund för principalansvaret respektive de särskilda regler som är för handen.⁸⁷ Det man typiskt söker är ett sådant subordinationsförhållande som ligger till grund för principalansvaret.

2.2 Organansvar – ansvar för eget vållande

Principalansvaret ska skiljas från det s.k. organansvaret. En arbetsgivare som är en fysisk person svarar för *eget vållande* enligt den allmänna culparegeln, 2 kap. 1 § skadeståndslagen (eller i övrigt enligt ansvarsreglerna i 2 kap. skadeståndslagen). Juridiska personer svarar på motsvarande sätt för sina *organ* (vd, styrelse, revisor etc.).⁸⁸ Detta gällde redan innan skadeståndslagen infördes.⁸⁹ Arbetsgivaren svarar som man brukar säga genom ”culpa in eligendo vel instruendo vel inspiciendo”, dvs. för vållande vid *valet, instruktionen och övervakningen* av de anställda.⁹⁰ Ansvaret avser i första hand om organisationen varit erforderlig med avseende på skaderiskerna. Arbetsgivaren har ett *ledningsansvar* för permanenta skyddsåtgärder och instruktioner till under-

⁸⁵ Frågan i målet var om advokaten handlat ”i tjänsten”. Högsta domstolen fäste inte någon avgörande vikt vid att arbetsgivaren i detta fall hade begränsade kontrollmöjligheter och att den anställde inte var skyldig att lyda arbetsgivarens order. Se Bengtsson, Bertil, Skadestånd utom kontraktsförhållanden 1997–2000, SvJT 2002 s. 34 och Kleineman, Jan, Arbetsgivarnas s.k. principalansvar – två nya avgöranden i HD, JT 2000–01 s. 927. Ett justitieråd var skiljaktigt och ansåg inte att uppdraget utförts i tjänsten.

⁸⁶ Prop. 1972:5 s. 237. Se även Johansson, Svante O., Alternativa eller exklusiva skadeståndsregler, i denna skrift.

⁸⁷ Prop. 1972:5 s. 238 f.

⁸⁸ Om organ för olika juridiska personer, se bl.a. prop. 1972:5 s. 532, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.5 och Källström/Malmberg, Anställningsförhållandet s. 42. Se vidare Dotevall, Rolf, Bolagsledningens skadeståndsansvar, 3 uppl., 2017 s. 37 ff.

⁸⁹ Se bl.a. SOU 1964:31 s. 32 f., prop. 1972:5 s. 180 och 532 f., Alexanderson, Nils, Ett par skadeståndsproblem i svensk rättsskipning, Nordiska juriststämman 1926 s. 37 och Hellner/Radetzki 8.6 och 9.1.1.

⁹⁰ SOU 1964:31 s. 32 f. och 81, Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 8.6 och 9.1.1. Det samma gäller ansvar för omyndiga m.fl. vid vållande av legal ställföreträdare enligt föräldrabalken (förmyndare, god man och förvaltare), a.a.

ordnade.⁹¹ Den enskilde arbetstagarens ansvar rör som regel mer konkreta åtaganden inom ramen för arbetsuppgifterna.⁹² Organansvaret räknas inte som principalansvar (identifikation), utan är ett utflöde av den allmänna culparegeln om ansvar för eget vållande – företagets vållande genom dess olika organ.⁹³

Orsakar en person i organställning skada i samband med utförandet av arbetsuppgifter typiska för en anställd i gängse mening faller situationen närmast under principalansvaret; personen uppträder som arbetstagare.⁹⁴ I praktiken gör det sällan någon skillnad. Gränsen mellan organansvar och principalansvar får i princip endast betydelse i förhållande till jämkningsregeln i 3 kap. 6 § första stycket skadeståndslagen (som gäller sakskada), eftersom den regeln bara omfattar ansvar enligt 3 kap. 1–2 §§ i lagen.⁹⁵ I den utsträckning som *jämknings* aktualiseras har det dock stor betydelse för skadeståndets storlek. Gränsdragningen mellan organansvar och principalansvar spelar i det sammanhanget en avgörande roll.⁹⁶

Organansvar gäller även i *offentlig verksamhet* men får här en delvis annan innebörd, eftersom verksamheten regelmässigt organiseras på annat sätt än privat verksamhet. Begreppet organ får en annan och mer vidsträckt betydelse inom offentlig verksamhet, varför ansvar för eget vållande, 2 kap. 1 § skadeståndslagen, kan aktualiseras i en rad olika situationer.⁹⁷

⁹¹ Se vidare Hellner, Jan, Juridiska personers skadeståndsansvar – Teori och praxis. Studier i svensk civilrätt. Skrifter tillägnade Hjalmar Karlgren, 1964 s. 138 ff., Lindell-Frantz, Eva, Aktiebolagets organansvar i utomobligatoriska sammanhang, i denna skrift; jfr även NJA 1961 s. 523, NJA 1973 s. 141 och NJA 1979 s. 773.

⁹² Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 8.6. Så kan t.ex. vara fallet om vd orsakar skada när han eller hon skottar snö utanför entrén till företaget.

⁹³ Prop. 1972:5 s. 211.

⁹⁴ Jfr prop. 1972:5 s. 476 och Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.5.

⁹⁵ Möjligen kan vissa skillnader uppstå med avseende på omfattningen av ansvarsförsäkring och verkan av s.k. moralklausuler med koppling till ledningspersoner i ett företag.

⁹⁶ Vid principalansvar kan jämkning ske med hänsyn till befintligt försäkringskydd, jfr 3 kap. 6 § SkL. Se NJA 1996 s. 118, NJA 2013 s. 145 och Lindell-Frantz, Eva, Aktiebolagets organansvar i utomobligatoriska sammanhang, i denna skrift. Vidare aktualiseras 4 kap. 1 § SkL endast i den utsträckning som ansvar kan läggas på arbetstagaren.

⁹⁷ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 476 f. Jfr vidare ansvarsreglerna i 3 kap. 2–3 §§ SkL.

3. Principalansvarets utformning och tillämpning

3.1 Motiven för principalansvar

3.1.1 Ändamålsövärgången och grundfunktioner

Skadeståndslagen kom till genom nordiskt samarbete. Även om det inte resulterat i enhetlig reglering är innehållet i de nordiska lagarna ändå likartat.⁹⁸ Lagstiftningsarbetet inleddes för svenskt vidkommande med Ivar Strahls förberedande och på många sätt reformstyrande utredning från 1950.⁹⁹ I utredningen framhölls värdet av försäkring, vilket till stor del kom att präglå lagstiftningsarbetet.¹⁰⁰

I tiden fram till 1972 genomfördes flera skadeståndsutredningar med olika ansvarsfokus, varav Skadestånd II handlade om *arbetsgivarers och arbetstagarers skadeståndsansvar*.¹⁰¹ Det konkreta förslag som senare lades fram i propositionen innebar en hel del ändringar i förhållande till kommitténs ursprungliga lagförslag.¹⁰² Även om visionerna om försäkringsskyddets vidsträckta och funktionella utbredning inte till fullo besannats, så är försäkringsaspekten fortsatt av stor vikt. Lagmotiven spelar än idag en betydande roll för rättsläget avseende principalansvaret, inte minst mot bakgrund av – den något förvånande – bristen på rättspraxis.¹⁰³

Till grund för principalansvarets utformning ligger främst rättsekonomiska och socialpolitiska argument. Övergripande framhävs tre ändamål eller funktioner; de *sambålls- och företagsekonomiska, försäkringsmöjligheterna* och *reparationsintresset* i relation till vem som bäst kan bära kostnaden för skadorna.¹⁰⁴ Fokus har på så sätt förflyttats från culparegeln och det personliga ansvaret till andra realiteter med koppling till de skadeståndsrättsliga

⁹⁸ Se SOU 1964:31 s. 13, 19 och bilaga 2–3, prop. 1972:5 s. 50 f., 57, 59 f., 73 och 78 och Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen, Inledning 1.

⁹⁹ SOU 1950:60, Förberedande utredning angående lagstiftning på skadeståndsrättens område.

¹⁰⁰ Inte minst betonades fördelarna med försäkring direkt till förmån för den skadade och då främst med avseende på personskada. Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen, Inledning 1.

¹⁰¹ SOU 1964:31. Motsvarande lagförslag lades samma år fram i Danmark, Norge och Finland.

¹⁰² Det ursprungliga förslaget utgick från en särskild lag om skadeståndsansvar för arbetsgivare och arbetstagare, men reglerna kom istället att ingå i skadeståndslagen.

¹⁰³ Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.1.

¹⁰⁴ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 472 och Karlgren, Skadeståndsrätt s. 123.

funktionerna, där arbetsgivaren och arbetstagaren närmast betraktas som *enhet* såväl i förhållande till befintliga skaderisker som till de skadade.¹⁰⁵

De allmänna rättspolitiska övervägandena för principalansvaret sammanfaller i viss utsträckning med motiven för arbetsskadereglerna, i vart fall med de mer rättsekonomiska förutsättningarna. Däremot är det sociala skyddsintresset generellt ett annat när det gäller personskador jämfört med andra skador.¹⁰⁶ Allt sedan arbetsskadeskyddets tillkomst har det funnits en grundprincip om att *produktionen* ska bära kostnaderna för de skador som uppkommer i arbetet; ”the production should bear the workmans blood”, brukar det sägas.¹⁰⁷ Arbetsgivaren har också möjlighet att överblicka skaderiskerna och är den som *leder och kontrollerar arbetet* och som kan vidta skadeförebyggande åtgärder, medan arbetstagaren har begränsad möjlighet att styra över arbetsriskerna. Det är dessutom arbetsgivaren som uppbär vinsten av verksamheten.¹⁰⁸ Arbetsgivaren kan som regel slå ut skadekostnaderna på verksamhetens kunder eller brukare, s.k. *pulvrisering*.¹⁰⁹

De risker som förekommer i *arbetslivet* är normalt av helt annat och mer omfattande slag än de risker som privatpersoner hanterar. Inom industriell och yrkesmässig verksamhet är det mer eller mindre oundvikligt att då och då vålla viss skada. På den grunden sågs införandet av det generella principal-

¹⁰⁵ Jfr Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.2–9.3. Att som tidigare lägga ansvaret för vårdslösa handlingar i tjänsten på arbetstagaren innebär i praktiken i flertalet fall bristande reparation och bristande hänsyn till den skadades intresse, liksom även till skyddsintresset för arbetstagaren själv. Om skadeståndets funktioner se vidare a.a. 2.1.

¹⁰⁶ Ur skyddssynpunkt anses det socialt motiverat att skapa trygghet mot inkomstbortfall med anledning av arbetsskada, se bl.a. SOU 1975:84, Ersättning vid arbetsskada s. 35 och 76, prop. 1992/93:30, Om ändring av begreppet arbetsskada s. 7, prop. 2001/02:81, Vissa arbetsskadefrågor m.m. s. 38 samt Carlsson, Mia, I arbetet – om arbetsskadeskyddets gränser, i Bertil Bengtsson 90 år, 2016 s. 79 ff. och Psykiska arbetsskador – ingen regel utan undantag, inget undantag utan regel, i Festskrift till Göran Millqvist, 2018 s. 199 ff. Trygghetsbehovet är generellt detsamma även för andra personskador. Jfr även SOU 1964:31 s. 34.

¹⁰⁷ Enligt principen ”*cujus commodum ejus periculum*” anses att den som tar fördelarna också får stå riskerna.

¹⁰⁸ Se SOU 1964:31 s. 34 f. och 63 och prop. 1972:5 s. 185 f., 188 f., 215 f. och 478 f., liksom bl.a. SOU 1951:25 Yrkesskadeförsäkringslag m.m. s. 13, SOU 1975:84 s. 35 och 76, prop. 1975/76:197, Förslag till lag om arbetsskadeförsäkring s. 48 f., prop. 2001/02:81 s. 38, SOU 2015:21, Mer trygghet och bättre försäkring s. 685 f. och Förslag till en reformerad arbetsskadeförsäkring, Arbetsskadekommissionen, 2012 s. 15 f.

¹⁰⁹ Möjligheterna att övervältra kostnaderna på de som nyttjar varor och tjänster beror ytterst på prisbildningen inom det aktuella området, prop. 1972:5 s. 215 f. Jfr Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.2. Hellner refererar till en form av ”enterprise liability”, se även a.a. 15.5.3. Jfr vidare rättsekonomiska argument av typen ”the deep pocket”.

ansvaret som en betydelsefull *social reform* för arbetstagarna.¹¹⁰ Ett utvidgat principalansvar var också en förutsättning för att kunna begränsa arbetstagarnas personliga ansvar, utan att en sådan begränsning gick ut över den skadade.¹¹¹ De *preventiva effekterna* av ett utvidgat principalansvar ansågs i förhållande till arbetsgivarens motiv att förebygga skador i verksamheten större, än risken att arbetstagare blev mer vårdslösa.¹¹² Eftersom principalansvar redan gällde för vissa arbetstagare i ledande ställning, var det inte heller motiverat att göra skillnad mot dem i lägst ställning.¹¹³ Dessutom gick det att på andra sätt hantera arbetstagarens agerande inom ramen för arbetsförhållandet.¹¹⁴

Sist, men inte minst kan arbetsgivaren *försäkra* sig mot skadestånd, medan privatpersoner som regel har begränsade möjligheter att försäkra sig mot risker i arbetet.¹¹⁵ Genom försäkring åstadkommer man såväl riskutjämning som kostnadsfördelning inom ansvarskollektivet; något som kan vara av särskild betydelse vid ansvar för annans vållande. Att skadestandsreglerna och ansvarsförsäkringen går hand i hand gynnar dessutom systematiken.¹¹⁶ Ett utvidgat principalansvar innebär ett effektivt skydd för den skadade; något som ytterligare förstärks genom kopplingen till försäkring – i varje fall så länge inte premiekostnaderna skjuter i höjden. Även med avseende på försäkring kan talas om en form av pulvrisering.¹¹⁷ Ett generellt principalansvar

¹¹⁰ SOU 1964:31 s. 36 och prop. 1972:5 s. 113 och 213 f.

¹¹¹ Se 4 kap. 1 § SkL, SOU 1964:31 s. 34, 36 och 63 och prop. 1972:5 s. 212 f. och 215.

¹¹² SOU 1964:31 s. 34 f. och prop. 1972:5 s. 185 f. samt vidare s. 189 f. Bl.a. Hellner ställde sig generellt avvisande till preventiva tankegångar och ansåg det tvivelaktigt om principalansvaret hade någon nämnvärd effekt på arbetsgivarens handlande, jfr Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.2.

¹¹³ SOU 1964:31 s. 34.

¹¹⁴ Prevention i förhållande till arbetstagare kunde mötas med disciplinära åtgärder, straff och regress i grövre fall, SOU 1964:31 s. 34 f. och prop. 1972:5 s. 186.

¹¹⁵ Se SOU 1964:31 s. 34 och 63, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 4:1.1 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.2 och 15.5.3. Undantagsvis kan vissa yrkesgrupper skyddas av ansvarsförsäkring, t.ex. advokater och läkare.

¹¹⁶ Se SOU 1964:31 s. 35 f. och prop. 1972:5 s. 186 ff. Att företagare som underlåter att teckna ansvarsförsäkring får bära de ekonomiska följderna av underlåtenheten ansågs principiellt motiverat, a. prop. s. 215.

¹¹⁷ SOU 1964:31 s. 35 f. och prop. 1972:5 s. 185 f. och 214 f. På lång sikt förespråkades i motiven allmänt en utbyggnad av försäkringar direkt på den skadades sida, hellre än ett utvidgat skadeståndsansvar, a. prop. s. 214 och 228 f., samt vidare s. 230 ff. Försäkrings-skyddet är idag omfattande och ytterst väsentligt, men skadeståndsrätten har långt ifrån spelat ut sin roll. Skadeståndsrätten ligger också till grund för regressanspråk från sakför-säkring m.m.

– med enhetlig reglering för inom- och utomkontraktuella förhållanden – är också *rättstekniskt enklare* att hantera, inte minst mot bakgrund av att gränsen mellan inom- och utomobligatoriska förhållanden kan vara flytande.¹¹⁸

Mot att utvidga principalansvaret till att gälla även arbetsskador anfördes att dessa omfattades av yrkesskadeförsäkring och att arbetsgivaren redan betalade sådan försäkringspremie. Försäkringsskyddet gav dock inte full kompensation och alla omfattades heller inte av skyddet, vilket trots allt motiverade ett oinskränkt principalansvar även för dessa skador.¹¹⁹ Lagreformen om principalansvar fick dock begränsad ekonomisk betydelse, dels därför att ett utvidgat ansvar redan gällde för skador utanför verksamheten, dels därför att personskador som de anställda vållande varandra, så som framgått, i stor utsträckning kom att hanteras genom arbetsskadeförsäkringar.¹²⁰

3.1.2 *Trepartsrelation med dubbla skyddsintressen*

Det klassiska skadeståndsansvaret bygger på en avvägning mellan den skadevållandes och den skadelidandes intressen – en avvägning mellan *skyddsändamålen på ömse sidor*.¹²¹ Principalansvaret avviker från den modellen genom att involvera tre parter och *dubbla skyddsintressen*. På ansvarssidan finns arbetsgivaren och arbetstagaren och på den andra sidan den skadade.

¹¹⁸ SOU 1964:31 s. 37 och prop. 1972:5 s. 182, 188 och 216. Äldre motiveringar för principalansvar, som att arbetsgivaren genom att anställa personer åtar sig en ”tyst garanti” för att dessa inte vållar skada eller att arbetsgivaren skapar särskilda faror genom att hålla sig med anställda, synes inte ha bäring på det lagstadgade och allmänna principalansvaret enligt skadeståndslagen. Jfr Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.2.

¹¹⁹ SOU 1964:31 s. 33 f. och 38 ff. och prop. 1972:5 s. 189. De allmänna motiven för principalansvar gjorde sig dessutom gällande även beträffande dessa skador, SOU 1964:31 s. 38. Sedan motiven skrevs har arbetsskadereglerna genomgått en rad olika förändringar; fortsatt gäller dock att skyddet inte är heltäckande i förhållande till alla skadefall och förluster.

¹²⁰ Som framgått infördes i trygghetsförsäkringarna en s.k. *taleförbudsregel*, se § 35 TFA, enligt vilken skadeståndstalan inte får riktas mot någon som omfattas av TFA, TFA-KL eller PSA. Tanken är med andra ord att skadorna *kanaliseras* till trygghetsförsäkringarna. Se ovan 2.1.2. Ersättningsreglerna skiljer sig dock mellan arbetsolycksfall och annan skadlig inverkan (arbetsjukdom).

¹²¹ Se särskilt Andersson, Håkan, Skyddsändamål och adekvans, 1993 s. 156, 159 ff., 344 ff., 357 ff., 452 ff., 466 ff. och 490 ff. samt Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 48 f. och 50 ff.; varvid förespråkas en pluralistisk analys för att åstadkomma en generell ändamålsenlig riskfördelning partssidorna emellan – en *dualistisk modell* på grundval av skadeståndets olika funktioner.

Vid en avvägning mellan arbetsgivarens och den skadades intressen anses arbetsgivaren närmare till hands att bära de ekonomiska följderna av skadorna.¹²² Den skadade har ett generellt intresse av *reparation*, men utmärkande för principalansvaret är att det även skyddar den skadevällande arbetstagaren från att *bära riskerna* av den verksamhet han eller hon arbetar i. Att det finns ett sådant skyddsintresse är knappast ifrågasatt, frågan är istället var gränserna för skyddet går; för vem svarar principalen och i vilka situationer? För den skadade är det som regel ekonomiskt fördelaktigt att kunna vända sig mot arbetsgivaren, vilken typiskt sett är i en ekonomiskt starkare ställning än sina anställda och som vanligtvis även har ansvarsförsäkring. I den utsträckning som principalansvaret ges en snäv tolkning verkar det inskränkande på såväl arbetstagarens skyddsintresse som den skadades reparationsintresse. Trepartställningen ger principalansvaret en särskild karaktär och komplexitet som får vägas in när ansvaret avgränsas utifrån de skadeståndsrättsliga motiven och funktionerna.

I förarbetena diskuterades även behovet av att göra regeln om principalansvar obligatorisk; detta ansågs dock vara ett alltför stort ingrepp i *avtalsfriheten*, eftersom det kan finnas legitima skäl för två parter att avtala om situationen på visst sätt.¹²³ Diskussionen synes främst avse frågan om vem av två överordnade parter som ska bära ansvaret.¹²⁴ *Oskäligen avtal* kan dock angripas genom 36 § avtalslagen.¹²⁵ Det finns även vissa tvingande regler i kontraktsrätten som inbegriper ett långtgående principalansvar.¹²⁶ Att arbetsgivare rent allmänt tillåts friskriva sig från principalansvar i förhållande till enskilda arbetstagare – dvs. i förhållande till den som är i underordnad ställning – är svårt att finna något stöd för, eftersom det rubbar grunden för principalansvaret.¹²⁷ Hellner anger som exempel på oskäligen avtal just sådana

¹²² Prop. 1972:5 s. 215 f.

¹²³ Prop. 1972:5 s. 240 f. Skadeståndslagen är som bekant dispositiv, 1 kap. 1 § SkL.

¹²⁴ Se vidare nedan 3.3.2. Bengtsson/Strömbäck nämner att paragrafen kan sättas ur spel genom kollektivavtal, se Skadeståndslagen 4:1.1 och prop. 1972:5 s. 642.

¹²⁵ Regeln infördes genom en reform från 1976, se prop. 1975/76:81, Förslag om ändring i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, m.m.

¹²⁶ Se vidare Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.9. Ang. principalansvar för brottslig handling och verkan av ansvarsbegränsningar, se NJA 1998 s. 390 (Posten och diamanterna), jfr NJA 2014 s. 760 (Cargo Center).

¹²⁷ Om förhållandet till speciallag, se ovan 2.2.3.

som inskränker principalansvaret enligt 3 kap. 1 § skadeståndslagen eller som ålägger arbetstagare ett strängare ansvar än 4 kap. 1 § skadeståndslagen.¹²⁸

I följd av lagregleringen har arbetstagarens ansvar kraftigt reducerats, men inte helt upphört. Om det finns *synnerliga skäl* kan arbetstagaren själv bli skadeståndsskyldig, 4 kap. 1 § skadeståndslagen.¹²⁹ Ansvaret aktualiseras endast undantagsvis och då främst av preventiva skäl.¹³⁰ I tillägg framstår paragrafen ge uttryck för rent moraliska aspekter kring vidden av arbetstagares ansvar för skador i arbetslivet.¹³¹ Bedömningen av vad som utgör synnerliga skäl har också koppling till trepartsrelationen bakom principalansvaret och de inblandades olika intressen; utfallet kan därför skifta beroende på omständigheterna. Om t.ex. arbetsgivaren av någon anledning inte kan uppfylla ansvaret, kan arbetstagarens ansvar komma att utökas i syfte att tillgodose den skadades reparationsintresse.¹³²

Det personliga ansvaret för skador i tjänsten (4 kap. 1 § skadeståndslagen) inträder endast om det är fråga om just skador *i tjänsten*, i annat fall gäller personligt ansvar för den skadevällande enligt reglerna i 2 kap. skadeståndslagen. En snäv tolkning av begreppet ”i tjänsten” minskar betydelsen av det personliga ansvaret enligt 4 kapitlet, medan tvärtom en vid tolkning av i tjänsten kan komma att öka dess betydelse. Skillnaden visar sig i förhållande till den skadade, eftersom det kan finnas en möjlighet för den skadade att samtidigt (med stöd av 3 kap. 1 § skadeståndslagen) vända sig mot principalen om handlingen utförts i tjänsten. Bedömningen av principalansvaret görs då oberoende av om synnerliga skäl föreligger i förhållande till arbets-

¹²⁸ Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 4.1. Jfr prop. 1972:5 s. 240 ff. och 561. Skadeståndskommittén, där även Jan Hellner ingick, diskuterade möjligheterna för arbetsgivaren att i viss utsträckning friskriva sig från principalansvar och anger som exempel möjligheten att i arbetsavtal undanta skador som arbetstagare vållar varandra, SOU 1964:31 s. 54. I detta avseende har förarbetsuttalandena förlorat sin relevans; jfr det sociala skyddsintresset som lyfts fram redan i propositionen.

¹²⁹ Se prop. 1972:5 bl.a. s. 388 f. och 553 f. samt från praxis bl.a. NJA 1981 s. 302 I och II, NJA 1985 s. 75 I och II och AD 2002 nr 1; se vidare Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 81 ff.

¹³⁰ Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 4:1.1–2.

¹³¹ Paragrafen är i viss utsträckning tillämplig även utanför skadeståndslagens tillämpningsområde och bär på så sätt drag av *allmän princip*, se prop. 1972:5 s. 557 samt s. 638 f. och 652 f., Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 4:1.3 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 15.5.1.

¹³² Jfr SOU 1964:31 s. 64 f., Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 15.5.3 samt vidare Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 63 ff.

tagaren.¹³³ Rättsläget synes här något oklart, men det aktualiserar i så fall regress mot arbetstagaren med stöd av 4 kap. 1 § skadeståndslagen.¹³⁴

Vad som är ett handlande i tjänsten får särskild betydelse i förhållande till den nya regeln om särskild anhörigersättning. Ersättningen aktualiseras när någon gjort sig skyldig till en brottslig gärning som innefattar mord, dråp eller grovt vållande till annans död där brottet skett genom antingen uppsåt eller grov vårdslöshet.¹³⁵ I tillägg ska arbetstagaren ha orsakat gärningen genom fel eller försummelse i tjänsten. Opåräknliga handlingar, s.k. abnormhandlingar, som sabotage och dråp har arbetsgivaren med stöd av äldre förarbetsuttalanden inte ansetts svara för.¹³⁶ Hur den nya regeln förhåller sig härtill framstår oklart.¹³⁷

3.2 Lagregeln om principalansvar

Principalansvar betraktas ofta som en form av strikt ansvar, eftersom den ansvarige inte själv är vållande.¹³⁸ De bakomliggande ansvarsförutsättningarna – som avser arbetstagarens handlande – motsvarar som bekant i stort ansvarskriterierna för personligt ansvar enligt 2 kap. skadeståndslagen.¹³⁹

¹³³ En sådan tolkning har stöd i lagtexten. Regeln om arbetstagarens personliga ansvar sägs ha tre funktioner, nämligen som *ansvarsregel*, *jämkningsregel* och *regressregel* vid bestämmande av ansvaret och dess omfattning, se bl.a. Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 15.5.3–4 och Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 4:1.1 och 4:1.5. Det senare leder till frågan om principalansvaret har en *primär funktion* i förhållande till arbetstagarens personliga ansvar vid synnerliga skäl, i så måtto att den skadade kan välja att vända sig mot principalen eller arbetstagaren personligen? Regressfunktionen antyder det. Arbetsgivaren kan i så fall inte undgå ansvar i förhållande till den skadade, utan får istället föra en ev. regresstalan mot arbetstagaren; jfr även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 4:1.5.4 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 15.5.3. Ansvaret i 3 kap. 1 § SkL överlappar med andra ord helt eller delvis ansvaret i 4 kap. 1 § SkL; bedömningen hänger samman med principalens ansvarsförsäkringsskydd. Saken ska inte vidare behandlas här.

¹³⁴ Är arbetsgivarens ansvar primärt kan skyddsintresset fortsatt upprätthållas gentemot den skadade samtidigt som de moraliska och preventiva effekterna av det personliga ansvaret kan nås genom en regresstalan alternativt genom att den skadade själv väljer att direkt rikta sitt anspråk mot arbetstagaren. I den utsträckning arbetstagarens ansvar jämkas med stöd av 4 kap. 1 § SkL, kan principalansvaret i vissa fall få en utfyllande funktion, när skadehandlingen alltså skett i tjänsten.

¹³⁵ Se prop. 2021/22:198 s. 54.

¹³⁶ Se prop. 1972:5 s. 481 ff., Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.5 och Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.8.

¹³⁷ Jfr prop. 2021/22:198 s. 37 och 56 och SOU 2021:64 s. 342.

¹³⁸ Jfr Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.1.2.

¹³⁹ Se 2 kap. 1–3 a §§ SkL. Culpansvaret är dock modifierat till ”fel och försummelse”, liksom detta också är ett särskilt krav vid kränkningsskada, se 3 kap. 1 § SkL.

I den utsträckning man betraktar arbetsgivaren och arbetstagaren som en enhet är det alltså inte fråga om ett strikt ansvar.¹⁴⁰

Utöver den nyligen införda särskilda anhängersättningen (första stycket 4) har lagregeln inte genomgått några större innehållsmässiga förändringar sedan den infördes 1972 och har idag följande lydelse:¹⁴¹

1 § Den som har arbetstagare i sin tjänst ska ersätta

1. personskada eller sakskada som arbetstagaren vållar genom fel eller försummelse i tjänsten,
2. ren förmögenhetsskada som arbetstagaren i tjänsten vållar genom brott,
3. skada på grund av att arbetstagaren kränker någon annan på sätt som anges i 2 kap. 3 § genom fel eller försummelse i tjänsten, och
4. skada som ersätts enligt 2 kap. 3 a § och som arbetstagaren orsakar genom fel eller försummelse i tjänsten.

I fråga om skadeståndsansvar för staten eller en kommun gäller även det som sägs nedan i detta kapitel. Det som där sägs om en kommun gäller också en region och ett kommunalförbund.

Principalansvaret har en vid tillämpning. Som Bengtsson/Strömbäck noterar framträder i propositionen en påtaglig strävan att i tveksamma fall lägga ansvaret på arbetsgivaren (och dennes försäkring); är det fråga om en juridisk person träffar ansvaret den juridiska personen.¹⁴² Som framgår av lagmotiven har principalansvaret en stark koppling till de *skadeståndsrättsliga grundfunktionerna*. Liksom stora delar av lagen i övrigt har även principalansvaret till viss del karaktär av ramlag.

För den konkreta avgränsningen av ansvaret har lagstiftaren sin vana trogen hänvisat till rättspraxis. Eftersom ansvaret har en öppen struktur och i princip omfattar alla skaderisker i arbetslivet¹⁴³ och alla anställda, inklusive personer i liknande ställning, kunde man förväntat sig en vägledande praxis för olika relationer och situationer, men så är inte fallet; tvärtom är det tunnsått med prejudikat. Som Kleineman noterar motsvarar förekomsten av rättspraxis inte frågornas praktiska betydelse.¹⁴⁴ Inte heller – eller kanske som en följd härav – har ansvaret rönt särskilt stor uppmärksam-

¹⁴⁰ Såvida inte även arbetstagarens handlande träffas av strikt ansvar.

¹⁴¹ Senast ändrad genom lag (2022:754) avseende viss form av ideell skada; jfr 2 kap. 3 a § SkL.

¹⁴² Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.1.

¹⁴³ Med undantag av de begränsningar som allmänt gäller vid ren förmögenhetsskada.

¹⁴⁴ Kleineman, Jan, Arbetsgivarnas s.k. principalansvar – två nya avgöranden i HD, JT 2000–01 s. 920.

het inom doktrin, i vart fall inte för svenskt vidkommande.¹⁴⁵ Någon specifik metod för att fastställa den aktuella ansvarsrelationen kan inte heller skönjas. Till stor del bygger rättsläget därför fortsatt på vad som kan utläsas ur lagens förarbeten. De få vägledande rättsfallen är av stort intresse som bedömningar av specifika situationer. Äldre rättsfall från tiden före skadeståndslagen är i hög grad överspelade och får i övrigt anammas med försiktighet sett till såväl det förändrade rättsläget som de ändamål och funktioner som lyfts fram genom lagstiftningen.

Samhället har förändrats sedan lagens tillkomst, inte minst arbetslivet; det gäller både skaderisken och anställningsformerna. Gränsen mellan arbete och fritid har också på många sätt suddats ut. Man får därför räkna med en betydande osäkerhet kring tolkningen av principalansvaret. De grundläggande ändamålen och funktionerna bakom ansvaret har dock fortsatt bäring och från dem kan lösningar härledas även rörande nyare rättsliga former och problem.

Nedan ska de grundläggande ansvarsrelationerna och vissa utmärkande drag för principalansvaret övergripande diskuteras.

3.3 Ansvarsrelationer till grund för principalansvar

3.3.1 Vilka relationer omfattas?

Principalansvaret grundas på en form av *relationsnärhet* till en annan person eller ett kollektiv av personer. Vad detta förhållande mer exakt inbegriper är långt ifrån givet. Lagregeln om principalansvar inleds med att oprecist peka ut den ansvarige som ”Den”, 3 kap. 1 § första stycket, första meningen skadeståndslagen. Den avser enligt lagtexten någon ”som har arbetstagare i sin tjänst”, vilket typiskt sett innebär att Den är en *arbetsgivare*.¹⁴⁶ Att lagstiftaren valt att istället skriva Den hänger sannolikt samman med regelns allmänna epitet som ”principalansvar”. En *principal* torde för många vara en relativt obekant och ålderdomlig figur.¹⁴⁷ Det indikerar dock att ansvaret

¹⁴⁵ I Norge finns däremot en avhandling på temat; Askeland, Bjarne, Erstatningsrettslig identifikasjon, 2002. Beträffande äldre rätt kan för norskt vidkommande även nämnas Selvig, Erling, Det såkalte husbondsansvar. Studier i ulike typer av ansvar for hjelpere, herunder rederansvaret efter sjøl. § 8, 1968.

¹⁴⁶ I lagmotiven pekas all yrkesverksamhet där någon använder sig av en eller flera arbetstagare särskilt ut, liksom de fall då en privatperson har någon anställd i sitt hushåll och liknande, se prop. 1972:5 s. 185.

¹⁴⁷ Ordet kommer av de latinska *principalis* som betyder ursprunglig och *princeps* som avser ”den förnämste”, jfr prins, men har senare använts som beteckning för uppdrags- eller

inte avgränsas till enkom arbetsgivare i strikt mening; med principal fångar man in en något vidare krets av ansvariga och därmed också en vidare krets av underställda ”arbetstagare”.

Reglerna bör enligt lagmotiven tillämpas analogt även på *andra än arbetstagare* om förhållandena är jämförbara.¹⁴⁸ Detta framgår uttryckligen genom de utvidgande preciseringar som följer av 6 kap. 5 § skadeståndslagen.¹⁴⁹ Enligt punkten 3 likställs med arbetstagare ”den som för annans räkning eljest utför arbete under omständigheter liknande dem som förekommer i anställningsförhållande”.¹⁵⁰ Någon skillnad ska heller inte göras mellan verksamhet av ekonomisk art och ideell verksamhet eller rent privata förhållanden.¹⁵¹ Som de båda paragraferna utformats och i ljuset av de uttalanden som gjorts i förarbetena blir det mer en fråga om att tolka omfattningen av det lagreglerade ansvaret än att nödgas analogisera.

Med *arbetstagare* avses först och främst vad som rymms inom det civilrättsliga arbetstagarbegreppet och ledning kan hämtas i sådan praxis. Paragrafen är med andra ord undantagslöst tillämplig när förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare regleras av ett anställningsavtal. Om anställningen är tillfällig eller varaktig saknar betydelse.¹⁵² Genom avtalet är det också av formella skäl enkelt att identifiera parterna.¹⁵³ Ytterst måste dock gränsen för principalansvaret dras med utgångspunkt i de skadeståndsrättsliga motiven

arbetsgivare. Beteckningen principalansvar användes bl.a. för ansvar som vissa särskilda arbets- och uppdragsgivare innehade, som t.ex. fartygsredare, se bl.a. prop. 1972:5 s. 23.

¹⁴⁸ SOU 1964:31 s. 43 och prop. 1972:5 s. 191 och 219.

¹⁴⁹ Regeln infördes på inrådan av Lagrådet och fanns ursprungligen i 5 kap. 8 § SKL, men flyttades 1975 till 6 kap. 4 § och sedan 2001 till sin nuvarande plats.

¹⁵⁰ Lagregeln återges nedan 3.3.3.

¹⁵¹ SOU 1964:31 s. 36 f. och prop. 1972:5 s. 187, 213 och 467. De skäl som talade för ett utvidgat principalansvar gjorde sig inte alltid lika starkt gällande vid icke-ekonomisk verksamhet och i privata förhållanden, men den skadades värn var lika starkt. Även i sådana förhållanden var också arbetsgivarens möjligheter till ansvarsförsäkring större än för anställda att försäkra sig mot skador i arbetslivet, a. prop. s. 216 f. Skaderiskerna är som regel också mindre i icke-ekonomisk eller privat verksamhet, varvid möjligheterna till jämkning kan vägas in, a. prop. s. 216 f. Se vidare a. prop. s. 472 ff., 633 f. och 651.

¹⁵² SOU 1964:31 s. 69, prop. 1972:5 s. 468 och 471, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.2 och 6:5.1, Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3 och Karlgren, Skadeståndsrätt s. 122. Se vidare Adlercreutz, Axel, Arbetstagarbegreppet – om arbetstagarförhållandet och därtill hörande gränsdragningsfrågor i svensk civil- och socialrätt, 1964, Källström/Malmberg, Anställningsförhållandet s. 26 ff. och NJA 1949 s. 768. Till arbetstagarbegreppet räknas även *hemarbetare* och s.k. *okontrollerade arbetare*, a. bet. s. 70 och a. prop. s. 472.

¹⁵³ Ang. uthyrning av arbetskraft och liknande situationer, se nedan 3.3.2.

för ansvaret. Det innebär att principalens ansvar är bredare och omfattar även vissa personer som faller utanför det civilrättsliga arbetstagarbegreppet. Principalansvaret kan i ganska vidsträckt omfattning tillämpas även på åtskilliga andra kategorier av medhjälpare.¹⁵⁴ I brist på annan klagörande terminologi valde lagstiftaren att trots detta använda uttrycket arbetstagare i lagtexten, men med den bredare innebörd som motiven ger uttryck för.¹⁵⁵ Vilka som utöver anställda i gängse mening omfattas av regeln är i betydande grad osäkert.¹⁵⁶ Trots lagregleringen kvarstår med andra ord en rad *gränsdragningsproblem*, men gränserna har i flera avseenden flyttats fram i förhållande till äldre rättsläge.

Så snart man rör sig utanför den gängse anställningssituationen kan den ena parten knappast bedömas utan hänsyn till den andra. Typiskt sett är det fråga om just en relation; när är någon överställd någon annan på ett sätt att den i överordnad ställning bör bära ansvar för den underställdes skadevållande handlingar? Eller omvänt, när är någon underställd någon annan på ett sätt att denne inte själv har att svara för sina skadevållande handlingar? Principalansvaret bygger med andra ord på ett *subordinationsförhållande*.¹⁵⁷ Den som söker gränserna för principalansvaret bör alltså söka en sådan *ansvarsrelation* snarare än att separat precisera vem som i vid bemärkelse kan vara principal eller likställas med arbetstagare.

Det utmärkande för subordinationsförhållandet är att principalen (den överställda) har befogenhet att bestämma över arbetets utförande och överhuvudtaget *utöva kontroll* av arbetstagaren (den underställda). Det gäller även när någon tillfälligt anlitar någon, som t.ex. städhjälp, barnvakt eller trädgårdsarbetare, endast för några få timmar.¹⁵⁸

Utifrån ändamålssynpunkterna ska i första hand beaktas hur följderna av skador i viss verksamhet bör fördelas från *samhälls- och företagsekonomiska synpunkter*. Av vikt är då även *arbetstagarens skyddsintresse* i förhållande till

¹⁵⁴ Prop. 1972:5 s. 472 f. och 651, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 6:5.1 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3.

¹⁵⁵ Prop. 1972:5 s. 468 f.

¹⁵⁶ Karlgren noterar att motivens anvisningar är tämligen obestämda och ej sällan svårtolkade, Karlgren, Skadeståndsrätt s. 124.

¹⁵⁷ Se prop. 1972:5 s. 192 och 472 f. Anställningsförhållandet präglas just av ”subordination”. Arbetsgivaren bestämmer över arbetsprestationen och arbetet är inordnat i den ens organisation. Arbetet är strukturellt underordnat arbetsgivaren, Källström/Malmberg s. 27. Se även SOU 1964:31 s. 20 och 22 med avseende på dansk och norsk rätt.

¹⁵⁸ SOU 1964:31 s. 69 f., prop. 1972:5 s. 472, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 6:5.1 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3.

risker i yrkeslivet. Hänsyn ska särskilt tas till den *skadades reparationsintresse* och ansvaret läggs på den som har de bästa ekonomiska förutsättningarna att infria ansvaret. Väsentligt är därför vem som praktiskt och ekonomiskt står närmast att ordna *försäkringskydd*. Samtidigt måste vägas in vilken möjlighet arbetsgivaren har att vidta *förebyggande åtgärder* samt instruera och *utöva kontroll* över medhjälparen på ett sätt som påverkar skadefrekvensen.¹⁵⁹ Givet är inte att dessa ändamålssynpunkter pekar i samma riktning, varför det blir fråga om en balansering.

Ansvaret omfattar som bekant också personer som utövar kontroll för arbetsgivarens räkning, som t.ex. driftsledning.¹⁶⁰ Även andra, som i sin profession inte alltid är skyldiga att lyda order, t.ex. överläkaren vid behandlingen av sina patienter, kan falla inom principalansvaret. De bakomliggande funktionerna kan som regel ändå appliceras på ansvarsrelationen.

Till den utvidgade kretsen hör även s.k. *beroende uppdragstagare*, som många gånger just står i ett starkt faktiskt och ekonomiskt beroendeförhållande till sina uppdragsgivare. Avgörande är inte vem som formellt uppträder som självständig företagare, utan vem som intar en uppenbar beroendeställning i förhållande till sin uppdragsgivare, att likna vid ett anställningsförhållande.¹⁶¹ Gränsdragningen tycks komplicerad samtidigt som detta är en kategori som sannolikt ökat i dagens arbetsliv där vissa företag eller andra verksamheter, istället för att anställa arbetskraft, väljer att anlita egenföretagare i form av t.ex. frilansare eller konsulter.¹⁶² Ibland har den anlitade tidigare haft någon form av anställning.¹⁶³ Enligt motiven är inte det inbördes förhållandet mellan parterna i tjänsteavtalet av störst betydelse, utan förhål-

¹⁵⁹ Prop. 1972:5 s. 472 f.

¹⁶⁰ Se bl.a. Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 260.

¹⁶¹ SOU 1964:31 s. 70 f. och prop. 1972:5 s. 473 f. och 651. I vid mening hör till denna kategori ”den som utför arbete åt annan och därvid ej är anställd hos denne men har en ställning av väsentligen samma slag som en anställd”, 1 § 2 st. lagen 1976:580 om medbestämmande i arbetslivet, MBL, se Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 6:5.1 samt vidare Schmidt, Folke, Löntagarrätt, rev. uppl. av Tore Sigeman, 1994 s. 63 ff. och Källström/Malmberg, Anställningsförhållandet s. 47.

¹⁶² Vilka förpliktelser som (arbetsrättsligt) gäller mellan de ”tre” parterna – uppdragsgivaren, egenföretaget och egenföretagaren – har inte varit föremål för rättslig prövning, Källström/Malmberg, Anställningsförhållandet s. 47. Om personer med olika uppdrag för ett bolag, se vidare Dotevall, Rolf, Bolagsledningens skadeståndsansvar, 3 uppl., 2017 s. 37 ff. och 58 ff.

¹⁶³ Jfr SOU 1964:31 s. 71. Uppdragsformer med drag av anställning har även diskuterats i förhållande till den sociala skyddslagstiftningen, liksom när det gäller vissa arbetsrättsliga regler.

landet mellan arbetsgivaren och tredje man.¹⁶⁴ Det är förvisso sant utifrån främst den skadades perspektiv (dvs. ofta tredje man), men det finns även ett skyddsintresse i förhållande till den underställda arbetstagaren att beakta. Bedömningen av vem som är en beroende uppdragstagare har även beröring med *inhyrning av arbetskraft*, eftersom sådan personal inte är anställd men ofta inlemmad i verksamheten och underställd principalens ledning.¹⁶⁵ Skulle en beroende uppdragstagare ha egna anställda kan även dessa behandlas som arbetstagare hos uppdragsgivaren, om de är involverade i uppdragets utförande.¹⁶⁶

Som regel svarar ett företag som principal inte för vållande av *självständiga medhjälpare* som företaget anlitar – i varje fall inte mot tredje man.¹⁶⁷ Enligt kontraktsrätten gäller däremot ett utvidgat ansvar i förhållande till kontraktspart som lider skada.¹⁶⁸ Ett ansvar för självständiga medhjälpare kan även framgå av annan lagstiftning.¹⁶⁹

Idag finns det också stora möjligheter att bedriva egen verksamhet, utan att ha eget företag. Närmast i syfte att slippa de administrativa bördor som följer med egenföretag, väljer många att fakturera via särskilda ”fakturerings-

¹⁶⁴ Prop. 1972:5 s. 469.

¹⁶⁵ Om uthyrning av arbetskraft två företag emellan, se nedan 3.3.2.

¹⁶⁶ Jfr SOU 1964:31 s. 71.

¹⁶⁷ Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3. I motiven diskuterades frågan om principalansvaret skulle omfatta även *självständiga medhjälpare*, särskilt när skada uppkommit genom åsidosättande av särskilda förpliktelser vilkas fullgörande inte kan överlämnas till annan – s.k. *non-delegable duties*, SOU 1964:31 s. 46 ff. och 82 ff. och prop. 1972:5 s. 192 och 220 f. Andersson talar med svensk terminologi om *icke-delegerbar säkerhetsplikt*, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 251. Normalt handlar det om skyldigheter som följer av särskild författning till gagn för allmän säkerhet och ansvaret är avgränsat till själva förpliktelsen. Här betonades vikten av att föreskrifterna efterlevdes och att den som ålagts en sådan uppgift inte skulle kunna befria sig från ansvar genom att överlåta uppgiften på någon annan, a. bet. s. 48; se även Karlgren, Skadeståndsrätt s. 125 f. Utvidgades principalansvaret skulle det också medföra att skadorna omfattades av ansvarsförsäkringskyddet. Skillnaden mellan inom- och utomobligatoriskt ansvar skulle dessutom minska, a. bet. s. 49. Se vidare a. bet. s. 46 ff., Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.4 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.8.2. Jfr NJA 2005 s. 372. I linje med de norska och danska lagförslagen avstyrktes en sådan regel. Däremot fanns det inte något hinder mot att domstolarna i rättspraxis vidareutvecklade grundsatser om ett sådant utsträckt principalansvar i fall där det bedöms sakligt eller rättspolitiskt motiverat, a. prop. s. 192 och 220 f. Undantagsvis kan det även i andra fall finnas ett ansvar för anlitate självständiga företagare, Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.8.3. Det motiveras som regel av de skadeståndsrättsliga grundfunktionerna, inte minst reparationsintresset och försäkringsaspekterna.

¹⁶⁸ Se nedan 3.3.2.

¹⁶⁹ Se bl.a. 32 kap. 5 § 1 st. miljöbalken, MB.

företag”. Arbets- och skatterättsligt intar en sådan person närmast en arbetstagarställning i förhållande till det fakturerande företaget. Faktureringsföretaget betalar som arbetsgivare sociala avgifter, men har i övrigt mycket lite med den enskilda verksamheten att göra. Det är ”den anställde” som bedriver verksamheten och som leder och kontrollerar sitt eget arbete. Det som särskilt komplicerar situationen från ansvarsperspektiv är frågan om vem som kan och bör teckna *ansvarsförsäkring* för företagets verksamhet. Det fakturerande företaget erbjuder numera ofta försäkringsupplägg; sannolikt som ett utslag av de oklara ansvarsförhållandena. I praktiken är dock risken överhängande att ansvarsförsäkring inte alls tecknas för verksamhet som bedrivs i den här formen. Möjligen handlar det vanligtvis om verksamheter med relativt låg skaderisk, varför problemen kan vara begränsade. Verksamhetsformer av detta slag rymmer emellertid illa med de tankar som bär upp principalansvaret och här krävs möjligen att lagstiftaren ser över regelverket.

I vad mån den tredje punkten i 6 kap. 5 § skadeståndslagen innebär någon ytterligare utvidgning i förhållande till vad som kan tolkas in redan under det vida arbetstagarbegreppet enligt huvudstadgandet i 3 kap. 1 § skadeståndslagen kan diskuteras, men saknar praktisk betydelse. Möjligen kan den tredje punkten ses som en markering av att vissa mer lösliga former av anställningsliknande förhållanden kvalificerar för principalansvar. Det handlar som regel om anlitande av personer i verksamhet som inte är av sådan omfattning att den kräver anställd personal, men där de skadeståndsrättsliga funktionerna likväl motiverar ett principalansvar.¹⁷⁰ Det föreligger med andra ord ett subordinationsförhållande där någon framstår överställd någon annan på sätt att skadeståndsansvar inträder gentemot tredje man. Inget hindrar heller att principalen i en sådan situation kan bli ansvarig även när den anlitate vållar sig själv skada i samband med uppdraget. Sannolikt täcks skadan nämligen inte av trygghetsförsäkring vid arbetsskada eller motsvarande.

Frågan om ett arbete sker under omständigheter som liknar dem som vanligen utförs i anställningsförhållanden kan växla med tider och vanor.¹⁷¹ Avgörande är inte om lön utges för arbetet, även vid *arbetsbyten* och liknande kan principalansvar uppstå. Detsamma gäller när *familjemedlemmar eller personliga vänner* utan vederlag bistår varandra, men det krävs att arbetet är sådant att det hade varit naturligt att istället anställa en utomstående för uppgiften.¹⁷² Däremot uppkommer inte principalansvar vid *vardagliga sysslor*

¹⁷⁰ Jfr Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3.

¹⁷¹ Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 15.5.2. Jfr prop. 1972:5 s. 473 ff.

¹⁷² SOU 1964:31 s. 71 f. och prop. 1972:5 s. 474.

som ingår i den dagliga hushållningen och som är av mer tillfällig natur, som när en förälder låter sin son eller dotter klippa gräset. Än mindre gäller det när någon rent tillfälligt ger en vän eller granne ”ett handtag”, t.ex. hjälper till att flytta en möbel, diska, klippa gräs eller resa en stege.¹⁷³ När det gäller arbetsaktiviteter av ringa eller mer privat karaktär kan ansvaret bli betungande om det inte täcks av ansvarsförsäkring.¹⁷⁴ Möjlighet finns i sådana fall att jämka ansvaret.¹⁷⁵

I NJA 1981 s. 929 (Ridflickan) hade en flicka på egen begäran och med ägarens tillstånd ridit ut med en häst. Under ridturen skadade hästen en bil. Bilägaren krävde skadestånd av hästens ägare med motiveringen att flickan för hästägarens räkning utfört arbete under omständigheter liknande dem som förekommer i anställningsförhållande. Högsta domstolen noterade att flickan inte var hästens skötarflicka samt att ägaren redan tidigare på dagen varit ute och ridit hästen. Ridningen var inte att jämställa med arbete, utan en i flickans eget intresse företagen nöjesridning.¹⁷⁶

Enligt motiven kan principalansvar även uppstå när en *idrottsförening* eller liknande organisation anlitar frivilliga funktionärer, särskilt om en förening för att få in pengar organiserar en tillställning av något slag och då anlitar frivilliga krafter som funktionärer. Förhållandena kan dock variera och får bedömas från fall till fall.¹⁷⁷ När någon i mer lösliga former bildar ett *arbetslag* och bedriver viss verksamhet kan det ibland vara aktuellt att istället ålägga de inblandade ett *solidariskt ansvar*.¹⁷⁸ I vilka situationer en gruppering av visst slag kan åläggas ett solidariskt ansvar för en gemensam aktivitet är föga behandlat i praxis och därför svårt att uttala sig om. Är gruppens medlemmar jämställda eller framstår någon som överordnad? Finns det ett subordinationsförhållande talar det i riktning mot principalansvar.

¹⁷³ Prop. 1972:5 s. 474, 634 och 651, Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 6:5.3 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3.

¹⁷⁴ Jfr Karlgren, Skadeståndsrätt s. 128 f.

¹⁷⁵ Försäkringssituationen torde kunna vägas in antingen som grund för eller emot ansvar eller som motiv för jämkning, jfr 6 kap. 2 § SkL.

¹⁷⁶ Se även Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 6:5.3 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3.

¹⁷⁷ SOU 1964:31 s. 71 och prop. 1972:5 s. 475.

¹⁷⁸ Jfr SOU 1964:31 s. 72 f. och prop. 1972:5 s. 475.

3.3.2 Vem är principal för vem när flera är inblandade?

Som regel innebär det mindre problem att fastställa vem som är arbetsgivare tillika principal för en anställd arbetstagare. I vissa situationer kan det däremot vara tveksamt för vems räkning den skadevållande arbetstagaren handlat. Det gäller t.ex. vid *uthyrning av arbetskraft*, som kan ske alltifrån vid enstaka tillfällen till löpande och i form av bemanningsverksamhet. Även om den utlånade arbetstagaren arbetsrättsligt fortsatt är anställd vid uthyrningsföretaget kan han eller hon ”rent faktiskt inlemmas i det andra företags verksamhet på ett sätt som gör att han [eller hon] utåt framstår som helt jämställd med detta företags egna arbetstagare”.¹⁷⁹ Omständigheterna kan då vara sådana att det inhyrande företaget skadeståndsrättsligt ansvarar som principal. Saken får i första hand avgöras utifrån vilket av företagen som närmast utövar kontroll över arbetstagaren och som svarar för arbetsledning i fråga om de aktuella arbetsuppgifterna och det skadevållande handlandet.

Har skadan skett i verksamhet som bedrivs uteslutande för det ”mottagande” företags räkning ligger det nära till hands att detta företag ensamt får bära principalansvaret. Som exempel på gränsfall nämns en situation där en maskin hyrs ut och en hos uthyraren specialutbildad arbetare medföljer för att sköta maskinen. Om maskinskötaren behåller anknytningen till den permanenta arbetsgivaren och utför arbetet självständigt i förhållande till inhyrarens organisation, har uthyraren som regel kvar principalansvaret även om inhyraren bestämmer vilka uppgifter som ska utföras (jfr NJA 1992 s. 21 nedan). Om däremot inhyraren övertar ledningen av arbetet och ger instruktioner om hur arbetet ska utföras övergår även principalansvaret.¹⁸⁰ Om den anställde och arbetsuppgifterna har likvärdig anknytning till båda företagen kan det undantagsvis bli aktuellt med ett *solidariskt principalansvar*.¹⁸¹

Frågan om vem som var ansvarig principal behandlades i det ofta omnämnda fallet NJA 1979 s. 773 (Grävmaskinisten).¹⁸² Ägarna till en villa hade för visst rörledningsarbete anlitat en installatör. För utförande av arbetet hyrde installatö-

¹⁷⁹ Prop. 1972:5 s. 478. Se likaledes Källström/Malmberg, Anställningsförhållandet s. 45.

¹⁸⁰ SOU 1964:31 s. 74 f. och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.6.

¹⁸¹ Så kan vara fallet om en verksamhet bedrivs i nära samarbete mellan två företag utan att arbetstagaren (skadeståndsrättsligt) är fastare knuten till det ena eller andra företaget. Se SOU 1964:31 s. 75, prop. 1972:5 s. 478 f., Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 249 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.6.

¹⁸² I fallet diskuterades även ansvaret för arbetstagaren (fel och försummelse) samt arbetsgivarens eget ansvar, s.k. organansvar. Högsta domstolen fann att vållande låg arbetsgivaren och inte arbetstagaren till last. Se även Nordenson, Ulf K., Lagmotiv och lagtillämpning, i Festskrift till Bertil Bengtsson, 1993 s. 387 ff.

ren i sin tur in en grävmaskin med förare från ett bolag som hyrde ut maskiner med förare; arbetet med grävningen pågick under fyra dagar. Vid utförandet av uppdraget orsakade föraren omfattande skador på villan. Enligt vad som framgick av avtalet med grävmaskinsbolaget ansågs ledningen för grävningsarbetet vila på installatören. Det var också han som hade lett och övervakat arbetet. Enligt förarbetena skulle ansvaret vid *uthyrning av arbetstagare* från ett företag till ett annat, ”i första hand avgöras med utgångspunkt i en bedömning av vilket av de båda företagen som närmast utövar kontroll över arbetstagaren och svarar för arbetsledning i fråga om de aktuella arbetsuppgifterna”.¹⁸³ I linje härmed framstod installatören (inhyraren) som principal. Detta gällde emellertid inte samtliga fall av utlåning, utan endast fall ”där arbetstagaren rent faktiskt inlemmats i det andra företags verksamhet på ett sådant sätt som gör att han [eller hon] utåt framstår som jämställd med detta företags egna anställda”.¹⁸⁴ Med hänsyn till att grävmaskinsbolagets verksamhet bestått i *yrkesmässig uthyrning* av maskiner jämte förare, medan inhyraren *inte hade någon anställd* och att hyresförhållandet var *kortvarigt* hade principalansvaret, enligt Högsta domstolen, inte gått över på inhyraren.¹⁸⁵

Högsta domstolen hänvisar i domskälen även till motiven bakom principalansvaret; här särskilt avvägningen mellan arbetsgivarens och den skadades intressen, ansvarsförsäkring och möjligheterna att slå ut skadekostnaderna på ett kollektiv.¹⁸⁶ Vid kortvarig och yrkesmässig uthyrning av arbetskraft låg det närmast till hands att den uthyrande arbetsgivaren tecknade försäkring och kalkylerade in kostnaderna i rörelsen. Samtidigt pekar domstolen på att skadeståndets preventiva funktion i viss mån tillgodoses genom att den inhyrande arbetsgivaren har ett eget ansvar för brister i sin arbetsledning.¹⁸⁷

Utgången blev den motsatta i NJA 1988 s. 62 (Kabelbrottet). Vägverket hade av ett grävmaskinsbolag hyrt en grävmaskin med förare för att under tio dagar utföra vissa arbeten. Grävmaskinisten var under arbetets gång underställd Vägverkets direkta arbetsledning. I samband med att föraren skulle åka och fylla på bränsle, fastnade grävmaskinen och slet av huvudelkabeln till Volvo Flygmotor (ägd av Statens vattenfallsverk), med följd att fabriken drabbades av ett totalt produktionsstopp. Även om föraren var anställd i grävmaskinsbolaget hade han rent faktiskt inlemmats i Vägverkets verksamhet. I målet kom frågan upp om arbetsgivaransvaret vilade på grävmaskinsbolaget och Vägverket solidariskt eller

¹⁸³ Prop. 1972:5 s. 479.

¹⁸⁴ Prop. 1972:5 s. 478.

¹⁸⁵ Eftersom installatören även själv varit vållande till skadan på huset, genom att brista i övervakningen av grävningsarbetet, utdömdes ett solidariskt ansvar att delas lika mellan installatören och grävmaskinsbolaget.

¹⁸⁶ Prop. 1972:5 s. 215 f.

¹⁸⁷ I målet utdömdes solidariskt ansvar, se not strax ovan.

endast på endera av dem. Med hänvisning till att Vägverket faktiskt ledde och övervakade arbetet som utfördes helt för Vägverkets räkning samt att föraren ställts till Vägverkets förfogande för en inte obetydlig tidsperiod menade tingsrätten – i vars slutsats överrätterna instämde – att principalansvaret ensamt vilade på Vägverket.¹⁸⁸

Jämförs sakomständigheterna i de båda refererade rättsfallen framgår att inhyraren i 1979-års fall var ensamföretagare utan anställda, medan inhyraren i det senare fallet var en stor aktör med många tusen anställda. Grävningsarbeten i samband med vägbyggen hör dessutom till Vägverkets kärnområden; de aktuella arbetsuppgifterna hade mycket väl kunnat utföras av någon personal på Vägverket. Det framstår då mindre betänkligt att påföra ett principalansvar. Uthyrningsfirman i det första fallet hade för övrigt uthyrning av grävmaskiner med förare som en av sina kärnverksamheter; man kan därmed förväntas ha en övergripande kontroll över de anställda man låter utföra visst uppdrag. Att fyra dagar i det första fallet ansågs som kortvarigt, medan tio dagar i det senare fallet inte ansågs som en obetydlig tidsperiod torde kunna diskuteras.

Begreppet arbetstagare ska för principalansvarets del i princip bestämmas på samma sätt i *kontraktsförhållanden* som i utomobligatoriska förhållanden. Ett av motiven för lagregleringen var att just eliminera de skillnader i ansvaret som fanns innan skadeståndslagen.¹⁸⁹ Inom kontraktsrätten gäller däremot som huvudregel att den som anlitar annan för att fullgöra en (preciserad) *kontraktsförpliktelse* svarar för dennes vållande vid utförande av uppdraget, dvs. när skadan drabbat anlitarrens kontraktspart.¹⁹⁰ Enligt huvudregeln blir

¹⁸⁸ I målet diskuterades frågan om ersättning för tredjemansskada. Skadestånd utgick inte med anledning av att produktionsstoppet drabbat Volvo Flygmotor i egenskap av tredje man. Däremot ersattes viss mindre sakskada som bedömdes vara en direkt följd av kabelbrottet.

¹⁸⁹ Prop. 1972:5 s. 236 ff.; jfr SOU 1964:31 s. 52 f. För vissa kontraktsförhållanden kan det dock uppstå speciella problem, Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3.

¹⁹⁰ Adestam och Arvidsson argumenterar på ett funktionellt sätt för att medhjälpansvaret i inomkontraktuella förhållanden omfattar skada till följd av *avtalsbrott*, oavsett om den skadeorsakade handlingen företagits av kontraktspart (jfr entreprenör) eller dennes medhjälpare (jfr underentreprenör), dvs. ansvar enligt den dispositiva huvudregeln är inte begränsat till enkom ”preciserad” kontraktsförpliktelse, se Adestam, Johan, och Arvidsson, Niklas, Avtalsrättsligt medhjälpansvar, SvJT 2022 s. 98 ff. Jfr NJA 2018 s. 301 (NSAB-försäkringen) strax nedan.

den som anlitar en *självständig företagare* för fullgörande av kontraktet ansvarig även för vållande av dennes anställda (gentemot kontraktspart).¹⁹¹

NJA 1965 s. 124 (Lossningsskadan), från tiden före skadeståndslagens införande, nämns som exempel. En företagare hade köpt en maskin och avtalat med ett transportbolag om transport av maskinen till företaget. Transportbolaget anlidade i sin tur en åkare för den sista biten av transporten. Vid ankomsten hjälptes åkaren med medhjälpare samt företagaren och hans kompanjon åt att lasta av maskinen. I samband med detta skadades företagaren allvarligt pga. åkarens vårdslöshet. Transportbolaget blev ansvarigt för åkarens vållande, eftersom åkaren utfört arbetet för transportbolagets räkning.¹⁹²

I nyare praxis upprepas principen i bl.a. NJA 2018 s. 301 (NSAB-försäkringen), där Högsta domstolen uttalar att en avtalspart som huvudregel ansvarar i förhållande till motparten för vållande av en anlitaad självständig uppdragstagar på samma sätt som för anställda. ”För principalansvar krävs, i vart fall som utgångspunkt, att den skadegörande handlingen har utgjort ett led i uppfyllelsen av en preciserad förpliktelse som principalen avtalsvis åtagit sig.”¹⁹³

I vissa fall finns emellertid inte något ansvar för vållande av anlitaad självständig företagare, trots kontraktsförhållande till den skadade. Som Hellner noterar är det rätt osäkert vad som ligger bakom de avgöranden där skadeståndstalan ogillats.¹⁹⁴ Praxis är företrädesvis av äldre datum. Vissa problem relaterade till gränsdragningen mellan inom- och utomobligatoriska förhållanden kvarstår på så sätt, om än i färre situationer än innan skadeståndslagen. Inom olika kontraktsområden gäller dessutom vissa särskilda regler som påverkar skadeståndsansvaret. Person- och sakskada bedöms i övrigt relativt oberoende av kontraktsförhållandet.¹⁹⁵ Det gäller inte minst person-

¹⁹¹ Se bl.a. prop. 1972:5 s. 450 f., Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.4, Bengtsson, Bertil, Allmänna principer om kontraktsansvar, i Festskrift till Lars Gorton, 2007 s. 20 och 24, Bengtsson, Skadestånd i kontraktsförhållanden; allmänt 1.4, Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.8.1, Hellner, Jan, Hager, Richard, och Persson, Annina H., Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt, 2 häftet, Allmänna ämnen, 7 uppl., 2020 s. 42, 21–23 kap. och s. 223 f., Johansson, Svante O., Alternativa eller exklusiva skadeståndsregler, i denna skrift samt NJA 2018 s. 301. Vid vållande utan samband med kontraktsförpliktelse är rättsläget mer tveksamt.

¹⁹² Det kan noteras att det rörde sig om ansvar vid personskada. Jfr även NJA 1941 s. 560, NJA 1943 s. 356 och NJA 2014 s. 465.

¹⁹³ Se domen punkt 21. Fråga var i målet om lokalhyresvärdens ansvar när lagrat gods förstörts, ifall där hyresgästen gentemot någon annan åtagit sig att svara för ett lagringsuppdrag för egen räkning enligt Nordiskt Speditörsförbunds Allmänna Bestämmelser, NSAB 2000.

¹⁹⁴ Se vidare Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.8.1.

¹⁹⁵ Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.8.1.

skadorna där skyddsintressen och försäkringslösningar av olika slag inverkar på rätten till ersättning.

Inom kontraktsförhållanden finns även möjlighet att *reglera ansvarsfrågorna genom avtal*. Ett sådant avtal binder inte tredje man.¹⁹⁶ Vid uthyrning av arbetskraft kan omständigheterna dessutom vara sådana att principalansvaret rent faktiskt påverkas av om skada drabbat någon av avtalsparterna eller en utomstående tredje man, eftersom ansvarsrelationerna kan uppfattas på olika sätt av utomstående respektive kontraktsparter.

Saken berördes i NJA 1992 s. 21 (Branden i stenkrossen). Ett företag som drev en stenkrossanläggning hyrde från ett svetsningsföretag under en bestämd tid om 14 dagar in en erfaren svetsare för att utföra vissa reparationer på anläggningen. Företaget hade tidigare hyrt svetsare från svetsningsföretaget och någon närmare precisering av arbetsuppgifterna gjordes inte i avtalet. I avtalet reglerades heller inte frågor om arbetsledning och skadeståndsansvar, men det tycktes underförstått att inhyrningsföretaget skulle tillhandahålla viss utrustning och löpande anvisa arbetsuppgifter. Under arbetet orsakade svetsaren genom vårdslöshet en omfattande brandskada på anläggningen. Frågan i målet gällde vilket av de två företagen som i den aktuella situationen ansvarade som principal för svetsaren.

Uderrätterna hade tagit fasta på uttalanden i förarbetena om arbetstagare som inlemmats i verksamheten på ett sådant sätt att personen ”*utåt*” framstod som jämställd med de egna arbetstagarna. Högsta domstolen menade emellertid att uttalandena närmast tog sikte på situationen när den inhyrde arbetstagaren orsakat *tredje man* skada (jfr hur förhållandet *utåt* tedde sig). Detta var därför inte omedelbart tillämpligt i situationer när skada vållats den ena parten i kontraktsförhållandet. Domstolen tog i stället avstamp i *avtalet*; uthyraren skulle för en begränsad tid ställa en kvalificerad yrkesman till förfogande för att utföra ett fackmannamässigt arbete. Den arbetsledande funktionen hos inhyraren kunde därför begränsas till att löpande anvisa arbetsuppgifterna. När arbetsuppgifterna låg inom ramen för avtalet hade principalansvaret inte övergått på inhyraren.

Högsta domstolens bedömning i NJA 1992 s. 21 ligger i linje med principen om *avtalsfrihet*. Det innebär samtidigt att en och samma situation kan leda till olika bedömningar kring principalansvariga beroende av *vem som drabbats av skada*.¹⁹⁷ Det synes dock i första hand vara innebörden av parternas

¹⁹⁶ I princip gäller det även i kontraktsskedjor, men förhållandena kan skifta. Jfr NJA 1997 s. 44 (Takarbetena); annorlunda i NJA 2014 s. 760 (Cargo Center), där dock omständigheterna var särpräglade.

¹⁹⁷ Se även Andersson, Ansvarsproblem i skadeståndsrätten s. 251 f. Om skada i kontraktsförhållanden jfr vidare Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.8. Se även Hellner,

avtal som påverkar bedömningen och inte lagregleringen i sig. Som framgått ger skadeståndslagens dispositiva karaktär också möjligheter att avtalsvägen reglera skadeståndet två överordnade parter emellan.

3.3.3 Vissa uppgifter för det allmänna samt elever och studenter

Med arbetstagare likställs genom särskild lagreglering uttryckligen vissa specifika grupper, 6 kap. 5 § 1–2 skadeståndslagen. Det gäller bl.a. persongrupper som för det allmännas räkning utför uppgifter pga. *offentligrättsligt tvång*. Till denna kategori hör framförallt värnpliktiga och andra som tjänstgör inom totalförsvaret. Vidare omfattas arbete som utförs av interner vid fångvårdsanstalter, elever på ungdomsvårdsskolor, tvångsintagna vid slutna psykiatrisk vård m.fl. Lagregeln har följande lydelse:¹⁹⁸

Vid tillämpning av denna lag likställs med arbetstagare

1. den som tjänstgör enligt lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt och annan som fullgör i lag föreskriven tjänstgöring,
2. den som under utbildning vid skola eller vård i anstalt utför arbete som till sin art liknar sådant som vanligen utföres av arbetstagare,
3. den som för annans räkning eljest utför arbete under omständigheter liknande dem som förekommer i anställningsförhållande.

Som framgår av punkten 2 omfattas även arbete som utförs av *elever och studenter* vid grundskolor, fackskolor, gymnasier, universitet och högskolor. Det gäller sådant arbete som hade kunnat anförtros anställd arbetskraft, även om det utgör ett led i elevens utbildning, t.ex. när elever utför städning eller reparationsarbete.¹⁹⁹ Även rena utbildningsmoment kan omfattas om de utåt företer likheter med arbetsuppgifter, t.ex. när en elev vållar skada under en fysiklaboration eller vid handhavandet av en maskin. Det måste med andra ord vara fråga om en arbetsliknande uppgift.²⁰⁰ Principalansvaret vilar på huvudmannen för lärosätet.²⁰¹ Motsvarande gränsdragning gäller i princip

Jan, Hager, Richard, och Persson, Annina H., Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt, 2 häftet. Allmänna ämnen, 7 uppl., 2020 s. 223 f. och Bengtsson, Skadestånd i kontraktsförhållanden; allmänt 1.2.

¹⁹⁸ Senast ändrad genom lag (1994:2065).

¹⁹⁹ Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 6:5.3.

²⁰⁰ Prop. 1972:5 s. 477 f., Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 6:5.3 och Hellner/Radetzki, Skadeståndsrätt 9.3.

²⁰¹ Prop. 1972:5 s. 477.

för *intern*er m.fl. grupper som omfattas av lagstadgandet.²⁰² Många gånger kan det vara så att vållande även ligger någon personal vid läroanstalten eller kriminalvården till last, t.ex. på grund av bristande tillsyn av eleven eller internen; principalansvar kan då finnas redan enligt huvudregeln i 3 kap. 1 § skadeståndslagen.

Utför en elev eller en student *praktik utanför skolan* kan principalansvaret istället komma att övergå till praktikplatsen, så länge förutsättningarna i övrigt är uppfyllda.²⁰³ I samband med gymnasiereformen uttalades dock att skolhuvudmannen borde vara ansvarig.²⁰⁴ Bengtsson/Strömbäck anser rättsläget oklart. Rent praktiskt torde saken som regel lösas genom att skadorna faller inom kommunens ansvarsförsäkring.²⁰⁵

3.3.4 Offentlig verksamhet

Även stat och kommun har ett principalansvar för de anställda, men det aktualiseras främst vid faktisk verksamhet; sådant ansvar gäller utan vidare för stat och kommun i fråga om verksamhet som kan *jämställas med enskild verksamhet*.²⁰⁶ Som konstateras i förarbetena framstår det även i rent offentlig-rättslig verksamhet befogat att det allmänna får bära principalansvar enligt samma regler som gäller i övrigt.²⁰⁷

Det allmännas ansvar har sedan skadeståndslagens tillkomst genomgått omfattande reformer.²⁰⁸ Stat och kommuns ansvar vid myndighetsutövning regleras i särskild ordning, 3 kap. 2 § skadeståndslagen, liksom informations-

²⁰² Prop. 1972:5 s. 478.

²⁰³ Prop. 1972:5 s. 479.

²⁰⁴ Se Ds 1990:30, Skadestånd vid gymnasieutbildning på arbetsplatser.

²⁰⁵ Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:1.3 och 6:5.3. Vid arbetsplatsförlagd utbildning finns ofta en överenskommelse mellan skolans huvudman och det företag eller annan organisation där utbildningen sker, att huvudmannen ska bära arbetsgivaransvaret. Se vidare Strömbäck, Ansvar och försäkring i skola, hem och på fritid, 3 uppl., 2000 s. 72 ff.

²⁰⁶ Jfr tesen om jämställdhet med enskild verksamhet, som innebär att offentlig-rättsliga subjekt bär skadeståndsansvar enligt samma regler som enskilda i verksamhet som kan jämföras med enskild, prop. 1972:5 s. 308, se även SOU 1964:31 s. 43. Detsamma ansågs motiverat för person- och sakkador oavsett om det handlade om myndighetsutövning. Se a. prop. s. 111 f., 309 f. och 313 ff. Med avseende på ren förmögenhetsskada, se vidare a. prop. s. 313 f. och 316 f. Jfr vidare organansvarets särskilda tillämpning inom offentlig verksamhet, se ovan 1.3.

²⁰⁷ SOU 1964:31 s. 43.

²⁰⁸ Se 3 kap. 2–4 §§ SkL.

ansvaret, 3 kap. 3 § skadeståndslagen.²⁰⁹ Ansvaret faller här direkt på det allmänna (verksamheten), varför något principalansvar som regel inte aktualiseras.²¹⁰ Motsvarande torde gälla i de fall rättighetsansvar i någon form inträder.²¹¹ Undantagsvis, i den utsträckning som anställd eller förtroendevald inom ramen för arbetet eller uppdraget orsakar skada som faller utanför såväl de särskilda reglerna om det allmännas ansvar i 3 kap. 2–3 §§ skadeståndslagen som organansvaret i 2 kap. 1 § skadeståndslagen, kan principalansvar aktualiseras; det förutsätter att den skadevällande kan betraktas som arbetstagare i vid mening och att handlingen anses utförd ”i tjänsten”.²¹²

4. Avslutning

Skadeståndsrätten är som framgått ett dynamiskt rättsområde, ständigt i rättsutvecklingens framkant. Principalansvaret är inget undantag. Lagregleringen till trots finns det fortfarande oklarheter och gränsdragningsproblem som väntar på svar. Samhällsutvecklingen och det moderna arbetslivet innebär dessutom nya rättsliga utmaningar. Förhoppningsvis kan vi se fram emot intressanta klargöranden från högsta instans. Den prejudikattorka som råder motsvarar knappast principalansvarets samhälleliga betydelse.²¹³

²⁰⁹ Se bl.a. prop. 1989/90:42, Om det allmännas ansvar enligt skadeståndslagen och prop. 1997/98:105, Det allmännas skadeståndsansvar.

²¹⁰ Jfr prop. 1972:5 s. 360 och 476 f. Se vidare Bengtsson/Strömbäck, Skadeståndslagen 3:2.6. Om förhållandet mellan tjänstefel och det allmännas skadeståndsansvar, se bl.a. a.a. 3:1.9.

²¹¹ Se 3 kap. 4 § SkL samt prop. 2017/18:7, Skadestånd och Europakonventionen och prop. 2021/22:229, Grundlagsskadestånd – ett rättighetsskydd för enskilda.

²¹² Jfr bl.a. SOU 1964:31 s. 75 och prop. 1972:5 s. 477.

²¹³ Ett stort tack till Bertil Bengtsson, Jori Munukka, Erland Strömbäck och Alexander Unnersjö för kloka synpunkter vid bearbetning av manus.

